Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың сентябрь 28 воскресенье
№ 228 (13228)

1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ээлчеглиг хуралы сентябрь 25-те болган. Аңаа даргалаашкан, эш М. С. Горбачев Краснодар болгаш Ставрополь крайларының ажылчы чоннары, партия болгаш ажыл-агый активи-биле ужуражылгаларының дугайын чугаалаан. Ол ужуражылгаларның үезинде дүргедээшкин стратегиязының, эде тургузуушкунну хандырарының келүрүп үндүрген айтырыгларының политиктиг чугулазын Политбюро демдеглээн. Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге, удуртулганың болгаш эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринге эде тургустунуушкунунуң чоруп турарын сайгарарын, ону улам-на улуг хемчээлдиг болдурарын, участок бүрүзүнге ажыл-херектиң эки талаже өскерлиишкинин, улустуң бүзүрелдиг, шудургу хөделирин чедип алырын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга, хоорkомнарынга, райкомнарынга, партия эге организацияларынга даасkan.

Партия органнары бодунуң организакчы, политиктиг болгаш идеологтуг бүгү ажыл-чорудулгазының утказы-биле болгаш стили-биле ниитилелге эде тургустуушкунунуң үлегер-чижээн көргүзер, четпестерин элеринче угланган, бодунда үнелиг саналдар болгаш дуржулга сиңниккен, күш-ажылчы коллективтерниң, бистиң социалистиг тургузуувустуң деңзигүүрүн көргүзүп турар бүгү-ле чүүлдер идигин бээр ужурлуг. Ол айтырыг талазы-биле доктаалды парлап үндүрер.

Чуртта тараа культураларын ажаарын доозарынга болгаш тараа белеткээриниң чоруп турары-биле холбашкан сорулгаларны Политбюро чугаалажып көрген. Тараа ажаалдазы бургулайында организастыг чоруп турар деп демдеглээн. Тарааның бастырылгазы эрткен чылдыындан бедик. Кадыг болгаш күштүг кызыл-тасты хөйнү ажаап алган. Интенсивтиг технологияларны, коллективтиг керээни болгаш күш-ажылды органиэастаарының өске-даа деңшилгелиг хевирлерин идепкейлиг-биле ажыглап турган ажыл-агыйлар дүжүттүң элээн бедик болурун чедип алган. Тараа культураларының ажаалдазын кыска хуусаа иштинде доозарын, тараа белеткээр ажылды чорударын, ажаап алган өске культураларның дүжүдүнүң чаңгыс-даа центнерин чидирбезин, бүгү өстүрүп алган продукция хереглекчиге четкен турарын, ону чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарынга долу хемчээлдиг ажыглаарын, мал ажылын мал чеми-биле хандырарынга болгаш бүдүрүлгечи өске-даа сорулгаларга ажыглаарын хандырарын партия, күрүне болгаш ажыл-агый органнарынга Политбюро саналдаан.

Кол угланыышкыннарын 2000 чылга чедир Москваның социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдезиниң концепциязының төлевилелин чугаалажып көрген болгаш ону колдуунда чүүлдүгзүнүп көрген. Москваның кол планын улам ыңай ажылдап кылыры, бистиң найысылалывыстың амыдыралының амгы айтырыгларын долузу-биле барымдаалап көрген, ону Москваның болгаш Москва областың хөгжүлдезиниң сырый чаңгыс айлынга дүүшкек кылдыр ажылдап кылырын Политбюро чогумчалыг деп санаан. Ол планның төлевилелин күш-ажылчы коллективтерге болгаш чурттакчы чоннуң ортузунга калбаа-биле чугаалажып көөрүн органиэастап чорудар.

Үштен болгаш оон хөй уругларлыг, чаңгыс ада-иеге кижизиттирген азы хандыртынган өг-бүлелерге дузаламчы көргүзер талазы-биле немелде хемчеглерни төлевилээн. Ындыг уругларга келир чылдан эгелээш школачы, пионер болгаш спорт хептерин, эртенги чемин, пионер лагерьлеринче болгаш санаторийлерже путёвкаларны халаска бээр. Өг-бүлезинден өскээр чурттап турар ада-иениң оон уругларының материалдыг хандырылгазы дээш харыысалгазын оон-биле кады күштелдирер. Уруглар бараанарын бүдүрүп болгаш садып турары дээш, ол бараанарга өртектерге күрүнениң политиказын шыңгыы сагыыры дээш контрольду күштелдирерин партия болгаш совет органнарга, профессионалдар эвилелдеринге сүмелээн.

Партияның XXVII съездизиниң айытканынга холбаштыр Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының бүгү-эвилел организациязын тургузары-биле кээп турар саналдарны Политбюро деткээн. Ол организация эки тура үндезинге ажылдап-даа, дыштанып-даа турар пенсионерлерни каттыштырар. Оон кол сорулгазы чүнүң-даа мурнунда ол категорияның хамаатыларын ниитилелге ажыктыг ажыл-чорудулгага киириштирери, оларның негелделерин эки хандырарының дугайында сагыш салыры, хоочуннарны совет патриотизмниң болгаш социалистиг интернационализмниң чаңчылдарынга, өзүп орар салгалды кижизидеринге киириштирери болур.

Каяа-даа каттышпаан чурттарның күрүне болгаш чазак баштыңнарының Хараrege болган конференцияның дугайында дыңнадыгны чугаалажып көргеш, ол конференцияның түңнелдерин каяа-даа каттышпазының шимчээшкиниң улуг чедиишкини кылдыр Совет Эвилелинде хүлээп көрген деп Политбюро демдеглээн. Хараrege болган шуулган каяа-даа каттышпазының шимчээшкинин хөгжүп орар чурттарның политиктиг болгаш экономиктиг хамаарышпас чоруун быжыглаарынга чугула чүүл боор турар, тайбың, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадыры дээш, империализмге, колониализмге болгаш расизмге удур демиселге улуг салымныны киирип турар делегейниң улуг салдарлыг күжү болур. Амгы үениң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге каяа-даа каттышпаан чурттар-биле идепкейлиг-биле демниг хөделиринге бистиң чуртувустуң моон соңгаар-даа белениң онзалап демдеглээн. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң, совет демократияны сайзыраңгайжыдарының, социалистиг чурттарның акы-дуңмалышкыы эвилелин быжыглаарының, социал деңшилге, кижи төрелгетенниң тайбың келир үези дээш демиселге оларның сырый каттыжылгазының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген болгаш шиитпирни хүлээп алган.

«СӨСТҮҢ» КҮЧҮЛҮГ КҮЖҮ

«Игорьнуң полугунуң дугайында сөс» ышкаш, шак ындыг чүүдеп-даа артык күштүг бодунга сиңирген чогаалдар делегей литературазындан хөй эвес тывтыр. Ол идеяларының улуг шыны-биле — чаңгыс эптиг кылдыр каттыжарынче, тайбың-шөлээн болгаш чөпшээрежилгелиг, чөптүг чорукче кыйгырыг-биле бодунче бүгүдени хаара тудуп турар. Эрте-бурунгу орус литератураның ол шылгараңгай чогаалында уран-чечен шүлүглел, хамааты ёзу болгаш патриотизм сиңниккен. Ол чүс-чүс чыл мурнунда тургустунган чогаал бөгүн-даа болза, дириг, мөңге болгаш амгы үеге дүүшпүшаан, буянныг чаагай сагыш-сеткилдиң хереллерин чайынналдыр тарадып турар.

Ада-чурт культуразының өлүп читпес уран чогаал тураскаалының төөгүлүг юбилейинге холбаштыр ССР Эвилелиниң Улуг театрынга сентябрь 26-да байырлыг хурал болган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери эштер **М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Б. Н. Ельцин, М. В. Зимянин, А. Н. Яковлев** оларны адыш частаашкыны-биле уткааннар. Президиумда ол ышкаш Бүгү-эвилелдиң юбилей комиссиязының кежигүннери, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, даштыкы аалчылар база бар.

Байырлыг хуралды Бүгү-эвилелдиң юбилей комиссиязының даргазы, академик **П. Н. Федосеев** ажыткан.

«Игорьнуң полугунуң дугайында сөстүң» сес чүс чыл оюн дээрге ада-чурт болгаш делегей культуразының эң-дүр улуг тураскаалы-дыр, ол — совет улустуң болгаш бурунгаар деңшилгелиг бүгү кижи төрелгетенниң угаан-бодал» амыдыралынга эң-не шылгараңгай болуушкун боор турар. Эрте-бурунгу орус литератураның болгаш ниитилел-политиктиг угаан-бодалдың ол өлүм чок уран чогаалы орус, украин болгаш белорус улустарның культуразының нийти эге-үндезини болбушаан, оларның угаан-бодал сайзыралынга, оларның ха-дуңма ёзузу-биле чаңгыс эптиг харылзааларын быжыглаарынга болгаш бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү улустарын каттыштырарынга улуг салдарын чедирген.

«Игорьнуң полугунуң дугайында сөстү» эртемниң, чырыдыышкынның болгаш литератураның калбак байырлалы кылдыр бүгү делегейде демдеглеп эрттирип турар. ЮНЕСКО-нуң кол конференциязының «Игорьнуң полугунуң дугайында сөстүң» 800 чыл оюн демдеглээр дугайында» резолюциязында ол өлүм чок шүлүглелдиң болгаш ында илереттинген тайбыңның болгаш гуманизмниң идеяларының кижи төрелгетенниң кезээгеликге кажан-даа өлбес ужур-дузазын онзалап айыткан.

Ол шүлүглел-тоожу орус болгаш делегей культуразының сайзыралынга канчаар-даа аажок улуг салдарын чедирген. Ону Польшага болгаш Болгарияга, Чехословакияга, ГДР-ге болгаш социализмниң өске-даа чурттарынга парлап үндүрген база номчуп турар. Ону Англияда болгаш Францияда, Австрияда болгаш ГФР-де, АКШ-та болгаш Канадада, Японияда болгаш Австралияда-даа, Ыракты Чөөн чүктен эгелээш, Кыдыкты Барыын чүкке чедир бүгү чурттарда шинчилеп, өөренип турар деп чугаалап болур.

Оратор «Сөстүң» патриотчу идеяларының тайбың-шөлээн амыдыралдың гуманныг сорулгалары-биле үзүлбес холбаалыынче онза кичээнгейни угландырган.

Академик **Б. А. Рыбаков** «Игорьнуң полугунуң дугайында сөс» чүс-чүс чылдарда болгаш амгы үеле» деп илеткелди кылган. Ол шүлүглел-тоожуда көргүзүп турар төөгүлүг болуушкуннарның дугайын тайылбырлап чугаалааш, бүгү-ле чүүлдер ында амгы үеде-даа дириг ышкаш кылдыр көстүп, Русьтуң даартагы хүнүнүң дугайында сагыш салыышкын сиңниккен боор турарын оратор демдеглээн. Феодалдыг, тоо-быдаргай амыдыралдың үезинде Кончактың барык-ла доктааттынмас шаап-халдаашкынын ойтур шаварынга орус черлерин белеткээри авторнуң политиктиг болгаш патриотчу сорулгазы ол боор турган.

«Игорьнуң полугунуң дугайында сөс» чөөн славяннарның — орустарның, украиннерниң, белорустарның аас уран чогаалының бижимел үе-чадазының эгези болганын ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары **Е. А. Исаев** хуралга чугаазынга демдеглээн.

Ол өндүр улуг шүлүглелдиң маадырлары ол кежээ Улуг театрның сценазының кырынга көзүлген. Өлүм чок «Сөске» сорук киирген **А. Бородинниң** «Игорь князь» деп операзының кайгамчыктыг музыказы аңаа база катап чаңгыланган.

(СЭТА).

КЫМ БУРУУЛУГУЛ?

- ⊙ Ажык дээр адаанда овааланган картофель, ногаа...
- ⊙ Улусчу контролёрлар кайдал?

«Кара-Хаак» совхоз хоорай чоогунда ногаа өстүрер чаңгыс ажыл-агый болур. Оон өстүргени дүжүдүн хереглекчилер манап турар. Ынчалза-даа сайгарылгазын, садыгларже чедирерин органиэастааны негелдеге дүүшпейн турар. Бо айтырыг чылдан чылче шиитпирлеттинмейн шилчип турары элдептиг.

Шөлге чеде бээрге, кезек-кезек черлерде овааланы берген картофель чыткылаар: ук овааларны картофель сывы, чашпан, сиген-биле базырып кааны-даа бар. А чамдык черлерде базыртынмаан, ажык хевээр чыдар.

Совхозтуң сайгарылга талазы-биле агроному **Лариса Григорьевна Соколова**-биле чугаалаштывыс. Амгы үеге чедир совхозта 43 тонна картофель кастынган. Оон 10 тонназы Чербиниң школа-интернадынга, совхозтуң садыгынге чедирип берипкен. Оон ангыда 18 тонна картофель складта кирген. Артканы 15 тонна ажык картофель шөлде, ажык дээр адаанда ийи неделя ажыр чыдып турар. Совхозтуң 20 тонна картофелин алыры-биле Кызыл райпозу керээни чарган, ынчалза-даа райпонуң белеткел конторазы (эргелекчизи Ю. С. Монгуш) бо хүннерге чедир килограмм-даа картофельди сөөртүп албаан. Совхозтуң директору Кызыл райпозунче хүнүң чыгы долгап, автотранспорт чорударын негээрге, куруг аазашкындан ангыда чүү-даа бүтпээн. Чижээ, сентябрьның 23-те Кызыл райпозундан (даргазы А. С. Хертек) ийи бульманы доплораан чорудар бис, чүдүрер чүъкту, чүдүрүкчүлерни белеткенер дээн. Ынчангаш ол ажылды кылыры-биле Кара-Хаак ортумак школазының бүдүрүлге бригадазының кежигүннери ийи класстың өөреникчилерин кичээлден хостааш, картофельди шоодайладып, машиналар кээрге, чүдүрери-биле хүнну бадыр манаткан. А машиналар сураг болган. Ам бо хүннерге чедир чаңгыс-даа машина чорутпаан. Совхозтуң картофелин казарынга Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары ажылдап турган, картофель чүдүртүнмейн турары-биле ажыл ара соксаан. Школаның бүдүрүлге бригадазы эрестиг ажылдаан. Шефтеп барган чамдык организацияларның касканы картофель ында база немешкен.

Помидор өстүрген звенонуң дүжүдүнүң сайгарылгазы мырыңай-ла кээргенчиг байдалда. Сентябрь 1-2 хүннеринде-ле сыптап дүжүрген помидорларның чамдызы кезек-кезек черлерде овааланы берген ам-даа чытпышаан. Звено кежигүннери овааларны катап-катап сайгарып, доңа бергеннерин ылгап, бөлүп-ле турар. Звено удуртукчузу Любовь Ломкина-биле чугаалажырывыска 6 гектарга тараан дүжүдүнүң чартык кезиин садыгларже чоруткан. А сөөлгү үеле Респотребсоюзтуң үлетпүр комбинады, Кызылдың аъш-чемсадызы оларның ногаан помидорларын албастаан. А херек кырында ында кызыл кылдыр бышкан помидорлар сөөлгү үеге чедир-ле хөйү-биле чыдып турган. Сентябрь 25—26 хүннерде 3—4 машина помидорну садыгларже чоруткан.

Дүнелерде хөрзүнге хар хыраа дүжүп, соок 5—6 градус чедип турар хүннер шаг-ла келген. Ынчангаш шөлде помидорларны чашпан-биле шуглап турда-ла, доңуп, үрелип калгылааны хөй. Звено кежигүннери Л. Руденко, С. Хромова болгаш оон-даа өскелер дүжүдүнүң сайгарылга чогундан каражага таваржып турарын хомудап чугааладылар. Үрелген помидорларны совхозтуң инек фермазы безин албайн турар. Чүге дээрге ферма база-ла бот-орулга-чарылгалыг, алган помидорну дээш звено-биле санажыр апаар. А херек кырында оларга инекти сиген-биле чемгерериңге чарыгдал оон эвээш үнер. Өстүрүп алган дүжүдүнүң эвээш эвес кезиин шөлде каап турары хараадаанчыг.

Бир эвес оон сайгарылгазын садыг организациялары өй-шаанда кылган болза, ол чемгир, улуг помидорларны ногаан-даа болза садып алыкчылар шагда алгаш барган ийик.

Шак ынчаар орайтап сайгарган помидорларны садыг организациялары 30 хуузун казылдалыг кылдыр ап турар. Ол дээрге ону кылган кижилерге каража.

Ол-ла звенонуң өстүргени редьканың дүжүдү база багай эвес. Амгы үеле каскаш, оваалап каан 30 тонна редька база ында ажык дээр адаанда чыдар. Ону кажан үндүр сөөртүрү билдинмес.

Өстүрүп алган дүжүдүн өй-шаанда сайгарып алырынга совхозтуң улусчу контролёрларының болуу-даа, база кол агроном-даа мынчага чедир дүвүрелди көдүрбээн, чогуур черлерге айтырыг тургуспаан болуп турары канчап-даа таарышпас. Ол дугайында оларның үнү каяа-даа дыңналбаан. Л. Ломкинаның звенозунуң кежигүннери улусчу контролёрлар бөлүү оларга дузалажыптар боор деп амдаа идегеп турарлар. А ам оон херээ эрткен эвес бе? Бир ай чыгыы чыдып келген ногааларны улусчу контролёрлар көрбээни, билбээни ол бе?

Н. МОНГУШ.

Фоторепортаж

● «Кек-Тей» совхоз ниитизи-биле 2434 тонна тарааны ажаап алгаш, 1500 ажыг тоннаны күрүнеге дужааган. Ол ажылга Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң 20 ажыг сургуулу башкызы агроном Н. М. Кушпаровтуң удуртулгазы-биле ажылдап келген. Ол хостуг үени ажыглааш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Краснодар болгаш Ставрополь крайларының ажылчы чоннары-биле ужуражылгазының дугайын тайылбырлап берген.

● Төп шанда «ЗАВ-10» дээр тараа арыглаар агрегаттың башкарыкчызы П. А. Катажеков хүнде 76 тонна тарааны арыглаар даалгазын 120—130 тонна чедирип турар.

● Комбайнер Виктор Ондар ам сес чыл ажылдап турар. Ол хүнде 25—30 тонна тарааны бастырып, чарыштың тиилекчизи болуп шылгараашн, комбайнында үш беш-адырны чурудуп алган.

● Мурнакчы комбайнер Михаил Ондар «Енисей» дээр «демир-аъды»-биле 150 тонна тарааны кезип, бастыргаш, бир беш-адырны эдилээр эргени чедип алган. Ол дужут ажаалдазынче озалдап кирзе-даа, чарышка тиилекчи болуп мурнакчыларының озуруунда кирген.

В. КАРА-САЛ.

БОТ-БОДУН БИЛЧИРИНИҢ БАЙДАЛЫНГА

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Малагасий революцияның Авангард партиязының (АРЕМА) Чиңгине секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Д. Рацираканы сентябрь 26-да Кремльге хүлээп алган.

Аңаа болган беседа эш хуу ёзузунуң болгаш бот-боттарын билчир чоруктуң байдалынга эрткен.

М. С. Горбачев СЭКП-ниң иштики политиказының оон тайбынга ынак даштыкы политиктиг угланыышкыны-биле бузулбас харылзаалыын айыткан.

Д. Рацирака СЭКП-ниң XXVII съездизи делегейге улуг ужур-дузалыг болуушкун болганын демдеглээн. Чурттуң чону болгаш удуртулгазы бар болуп турар бергелер турза-даа, шилип алган оруу-биле оон ыңай чоруурунга шиитпирлиг дээрзин ол бадыткаан.

М. С. Горбачев биле Д. Рацирака делегейниң чамдык чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналы солушканнар. Ядролуг боо-чепсекти долузу-биле узуткаары, делегейге диргелип келген айыылдың халавын чайладыры, бүгү кижи төрелгетенге өлүмнүг боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадыры ышкаш амгы үеле ындыг соңгаарладып болбас сорулга чок деп бир эп-сеткилдиг демдеглээн.

Ядролуг чазылдырыышкыннарга мораторийни ССРЭ-ниң чаңгыс талалыг уззадып алганынга президент байыр чедирген, бо базымга АКШ ядролуг боо-чепсектиг өске-даа күрүнелер каттыжар болза, делегейге дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының херээнге чугула рольду ойнаар ийик деп ол демдеглээн.

М. С. Горбачев биле Д. Рацирака ССРЭ-ниң болгаш МДР-ның «фронт чоогунуң» күрүнелери-биле, АНК-га болгаш СВАПО-га баштаткан Мурнуу Африканың болгаш Намибияның улустарының хосталгалыг демисели-биле чайгылыш чок эп-сеткилдиин бадыткааннар. Олар Инди океанны тайбыңның зоназы кылдыр дүрген чардаары дээш бодалдарын илергейлээннер.

Совет-малагасий кады ажылдажылганы калбартырының болгаш быжыглаарының айтырыгларынга онза кичээнгейни угландырган.

• • •

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко биле Д. Рацирака Кремльге ССРЭ биле МДР-ның аразында Бот-боттарынга найыралдыг харылзаалар болгаш кады ажылдажылга үндезиннериниң дугайында декларацияга ат салганнар.

СЭКП болгаш АРЕМА партияның аразында партийжи харылзааларының планынга СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин биле АРЕМА партияның ТК-зының кежигүнү, МДР-ниң министри Ж. И. Солуфусон ат салганнар.

ССРЭ биле МДР-ниң аразында 1986—2000 чылдарда садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазынга база ат салган.

(СЭТА).

РСФСР-ДЕ ЧУРТТАП ТУРАР ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРГЕ «МААДЫР-ИЕ» АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон-даа хөй уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр-ие» орденни тывыспышаан, «Маадыр-ие» атты тыпсыры болза:

ТЫВА АССР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Александра Седеновна **Куулар** — ажылчын, Кызыл район.
Норжунмаа Шыныкпановна **Ондар** — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны, Сүт-Хөл район.

Чыдаң-кыс Натпитовна **Оюн** — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны, Таңды район.
Даңзы Кончуковна **Ховалыг** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны, Сүт-Хөл район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1986 чылдың сентябрь 22.

ДААМАЙ ХӨӨННЕРДЕН УШТУНАР

Бижиктиг-Хаяже бар чорааш, орукка уткуй келген салбыр эргелекчизи Чакып Салчакка ужуражы берген бис. Кышка белеткелди хынаары-биле келгенивисти чугаалаарывыска, машина чанынга кезек боданып тура:

— Чаа-ла эгелеп турар. Тудуг материалдары, чүък чүдүрер автомашиналар чогундан бергедеп тур бис — дээш, ажыл-агый эргелекчизи Мөңге Куулар-биле кады салбырның кыштагларын барып көөрүй, чугаалажырын сүмелээн.

Бижиктиг-Хаяның сүт-бараан фермазы районнуң совхозтарында эң-не хөй инектиг, ынчангаш бүдүрүп турары сүдү база өске коллективтерниинден хөй. Ында муң ажыг мыйыстыг бода мал аңгы-аңгы кажааларга кыштаар. Кажааларга сыңыышпас 150 баш аныяк инекти Аксы-Барлыкка, «Тыва» совхозка аппарып азыралга тургузарын планнаан. Чеде бээривисте, ферманың эргелекчизи Елизавета Монгуш биле зоотехник Зинаида Ооржактың удуртулгазы-биле кажааларны хуваажып алган, иштин аштап арыглаан турлар. Чайгы үеде үер алганыңдан кажааларның маңзадан кылган шалалары ойлуп-дештип, ирип, үрелген, инек киирер болза, хоора базып, даваннарын сып ап болур.

— Шаланың ирик черлерин солууурунга 60 кубометр хире маңза херек. Бо хүнде совхозтуң ыяш дилер чериңде бо материалдар шуут чок, кажан, канчаар хемчег алыры билдинмес. Совхозтуң удуртукчуларынга чугаалаарга, тодаргай харыы бербестир — деп, Мөңге Куулар хомудап чугаалады.

— Чайлагдан көжүп келдивис. Инектерни хол-биле даштыгаа саап турарывыстан сүт саалдазы кызырлы берди — деп зоотехник Зинаида Ооржак улаштыр.

Эрткен чайын совхоз тудугчулар-биле керээ чаргаш, фермада ажылдап турарларга хереглээр хеп солуттунар, кызыл-булуң, аптечка турар, чем кылыр дөрт өрээл бажыңны мал чеми шыгжаар складты шлак-биле туттурган. Материал-биле хандырылганың уаштелишкининден оларның эжиктери, соңгалары, складтың дээвирин кылдынмаан. Аңаа ажылдап турган кижилерни өскээр аппарган.

Хоочун тудугжу Даваа Иргитке баштаткан 4 кижи чүс ажыг аныяк инек киирер кажааны шифер, тудуг ыяжы чогундан дээвирин сиген-биле шыыкаш, ол өдек-биле дуглап турганын көрдүвүс. Саанчылар чурттаар 4 бажыңның печкаларын садыр туййбуну Бай-Тайганың Шуйдан алып. Оон кажан кым эккээри билдинмес.

Салбырның хойжуларының кыштагларында байдал база дүвүреннчиг. Киров Кужугет, Балс Куулар болгаш өске-даа хойжуларының кажааларының иштинче чайгы үргүлчүлелдиг чаъстаашкыннар үезинде суг кирген, өл-шык. Малчыннар боттары аштап ап турар дишкен. Агылыг-Шаттага күдеп турар мурнакчы малчын Күске Ооржактың аалынга баргаш айтырарывыска, кыштаглар белеткелинче кирген кижилер чок болганы илерээн. Мурнуку чылдарда салбырга тудугжу звено доктаамал, эки ажылдап турган. Шевер кижилер ында хөй. Материалдар-биле хандырбаска олар тарап, өскээр ажылдай бергилээн.

Салбырның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери кышка белеткелиниң багай байдалын машина-техника, материал-биле хандырбас дээш, совхоз дирекциязынче чүүй каап азырадыкчы хөөнге алып орары база шын эвес. Шагда-ла хөделир, айтырыгны принципиалдыг бузу-биле тургузар, чогуур хемчеглерни алыр турган.

А. ХЕРТЕК.

ТАШКЕНТИЖЕ ЧОРУПКАНЫ

Малагасий революцияның Авангард партиязының Чиңгине секретары, Мадагаскар Демократтыг Республиканың Президентизи Д. Рацирака кадайы-биле Москвадан сентябрь 26-да Ташкентиже чорупкан. Мадагаскарның удуртукчузу бистиң чуртувуста СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалааны-биле албаның найыралдыг аян-чоруун кылып чоруп турар.

Аэродромга Д. Рациракага болгаш оон кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, албаның өске-даа кижилери үдээннер.

(СЭТА).

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ону өстүрер, ооң байлак курлавырларын хумагалыг, ээ ёзу-биле ажыглаар талазы-биле күрүне улуг сагыш салып турар. Арга-арыгларны өрттен камгалаары-биле чуртта ужар чүүлдүг ажыглаар тускай албанны тургускан, анаа сайзыраңгай техниканы болгаш ужудукчуларны, специалистерни, тускай өөреткен парашютист, десантник өрт өжүрүкчүлерниң штадын тургускан. Ындыг албанның төлээлекчилери бистиң республикада база бар. Олар чүгле биске эвес, а республика девискээринден дашкаар өрттерни безин өжүреринге киржип турар.

ЧУРУКТАРДА: арга-арыг өрттеринге удур Кызылда ужар чүүл албанының ажылдакчылары ээлчеглиг ужудуушкун мурнунда. (Солагай талакы чурукта) хайгаракчы-ужудукчу А. Перминов, самолёттуң экипаж кежигүннери ийиги ужудукчу Е. Титов, командир М. Амосов олар-биле маршрутту тодарадып турлар; инструктор В. Свешников (оң талазында чурукта) парашютистерниң ужудуушкунга болгаш парашют-биле халыырынга белениин хынап тур.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ТӨЛЕПТИГ САДЫГЖЫВЫС ДИЖИР

Кызылдың садыг училищезин чедиишкинниг дооскаш, Бай-Тайганың Кеп-Сөөк чурттуг кыс Респотребсоюз баштаар чериниң хуваалдазын ёзугаар төрээн Тываның ырак-даа бол, чурумалдыг чараш булуңнарының бирээзи — кезээде мөңгүннелип чыдар мөңге меңги баштыг Мөңгүн-Тайгаже чорупкан. Оон бээр чээрби үш чыл эрткен.

Мөңгүн-Тайга сельпозу ынчан ону улам ырады — Мөген-Бүрен сумузунда холушкак бараанар садыынга ажылдаары-биле чоруткан. Практиктиг мергежил чок кыска баштай дыка-ла берге турган, хүнзедир ажылдааш, кежээ бажыңынга чанып келирге, удуур уйгу-даа келбес, сагышка кирбес-ле чүве чок: «кымның сеткилин хомудадыпкан ирги мен, кымга акша-көпеекти чедир бербейн бардым ирги, кымдан артык көпеек аптым ирги?» дээш бодалга кирер-ле чүве хөй. Муңгаралын болгаш өөрүшкүзүн үлежип чугаалажыр дээрге, таныыр, билир чаңгыс-даа кижизи чок.

Хүннер билдиртпейн эртипле турган. Садыглаарының уг-шии чоорту билдинип, даарта, соңгузу хүн, а ооң соонда чүнү кылыры, чонга чогум кандыг бараанар эң чугула херeглеттинип турары, чүү бараанар онза саарлычал болуп турары илдең апарган. Чаа барган черинге элээн ижигип, таныш-көрүштерлиг-даа болу берген.

— Чаа келген садыгжывыс кедергей аныяк-даа бол, ажылынга кызымак, чугаа-сооттуг, эптиг-эвилең эки-ле кыс-тыр, чараш-даа, кижизиг, чазык чаагай бүдүштүг-даа кижи-дир —деп, чамдык кижилер чугаалажып турар апарган. Чаа садыгжыны боттарыныы-биле адын адап, Дүү-Дарый деп адап турган болза, хүндүлелиниң, макталының демдээ кылдыр. Дарый Салчаковна деп адаар апарганнар.

Аныяк кооператорнуң кызымак ажыл-ижиниң түңнелинде Кызыл-Хая суурнуң холушкак бараанар магазининге аъш-чем болгаш үлетпүр бараанары элбекшип, бараан саарылгазының планнарын-даа ол үргүлчү доллур болгаш ажыр күүседип, районда мурнакчы дээн садыг чери болу берген.

Мөген-Бүрен ышкаш ындыг ырак черже бараанарны анаа-ла сөөртпейн, харын чоннуң чагыгларын шыңгыы барымдаалап алыр чурум доктааттынган. Бараанарны бөлүк-бөлүк аайы-биле магазинге делгеп алыры безин көрүш-шинчилиг, өртек-үнези-даа садып алыкчыларга тода апарган. Ону харын совет садыгның бедик культуразынга хамаарыштырар-ла болгай.

— Садыглакчы кижи херeглекчилер-биле сырый харылзаалыг ажылдаар, оларның негелде-херeглелдерин, сонуургалын, шагның кайы үези келгенин ыяк барымдаалаар, келген кижилерге эптиг-эвилең болур дугайында училище башкыларының чагыын үргүлчү сактып чоруур мен. — деп, Дүү-Дарый Салчаковна Чанзан биче сеткил-биле чугаалап олурар.

Чылдар эртип, ол чоорту ажыл-ишке мергежип, садыглаарының бедик культуразын шиңгээдип алган, дуржулгалыг садыгжы болу берген. Мөңгүн-Тайга сельпозунуң баштаар чери ооң ырак черге хөй чылдарда чедиишкинниг ажылдап келгени дээш район төвү — Мугур-Аксында үлетпүр бараанарының магазининиң эргелекчизи кылдыр дешкидип эккелген. Ооң ажылгыр, организакчы мергежилдин маңаа харын онза тода илерей үнген. Садыгның ажылы бедик чадаже көдүрлүп, база-ла чоннуң макталынга чоорту четкен, бараан саарылгазының планнарын-даа үргүлчү ажыр күүседип турар апарган.

Совет кооперацияның шугумунга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап, садыглаар мергежилге аныяк өскенни өөредип, кижизидеринге идепкейлиг киржилгези дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле Д.-Д. С. Чанзанга Тыва АССР-ниң садыының болгаш ниитиниң чемненилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты тывыскан. Ол бедик шаңнал ону меңээргендирбээн, харын улам күженишкинниг, бедик харысалгалыг ажылдаарынче сорук киирген. Ооң эргелекчилээн магазининиң коллективи тоску, онгу, он бирги беш чылдарның планныг даалгаларын доллур болгаш ажыр күүседип, а сөөлгү беш чылда коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты чедип алган.

Он ийиги беш чылды база эки эгелээн. Чылдың баштайгы чартыында бараан саарылгазының планын ажыр күүседип, кооперацияга хөй хуучуларны-даа киирип алган. Дүү-Дарый Салчаковна аныяктарның дагдыныкчызы хүлээлгезин база күүседип, садыгжының мергежилинге он-он аныяктарны өөредип, оларның четтирдивис дээн сөстерин дыңнап чоруур. Оларның бирээзи А. Т. Кара-Сал районнуң үлетпүр бараанарының магазининиң эргелекчизи кылдыр дешкээн, а дагдыныкчы болуунуң кадыының байдалындан хамаарыштыр ам ажыл-агый бараанарының магазинин эргелекчилей берген. Ооң өөреникчилеринден М. С. Аракчаа, Н. И. Салчак, Е. Б. Каң-оол, К. Б. Чүльдүм, Клара Содуи олар мергежилинге бердинген мурнакчы садыгжылар болу берип, Дүү-Дарый Салчаковнага четтирдивис дээн чылыг сөстерин чугаалап орарлар.

Совет кооперацияның хоочуну Д.-Д. С. Чанзанның хөрээн Ленинчи юбилей медалы, «Совет садыгның тергиини» дээн хөрек демдээ, социалистиг чарыштың тиилекчизи болганының дугайында хөрек демдектер каастаан.

Коммунист кижи болганы-биле ол партия, профэвилел, херээженнер организацияларының шугуму-биле хөй-ниитичи даалгазын база харысалгалыг ёзу-биле көрүп, чон ортузунга тайылбырлыг, кижизидикчи, организастыг улуг ажылды чорудуп турар. Кедээ болгаш район Советтериниң депутадынга кол каш-даа удаа соңгудуп, ол хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип келген.

Дүү-Дарый Салчаковна Чанзанның кооперация шугумунга чээрби ажыг чыл ажылдап келгениниң дургузунда ооң амыдыралынга бир уттундурбас болуушкун чүл дээрге, он бирги беш чылдың түңнелдери-биле. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын ёзугаар ону Төрээн чурттуң бедик шаңналы — Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнааны болган.

— Мени бо бедик хавыяа-биле шаңнаанынга өөрүп четтирдим, бо дээрге меңээ өөрүшкү-дүр, ону чүгле мени шаңнааны кылдыр эвес, харын мээң кады ажылдап келген эш-өөрүмнү шуптузун шаңнааны кылдыр көрүп тур мен. Ынчангаш бистиң партиявыстың XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга үлүг-хуумну киирер дээш бүгү күжүмнү, билиимни харам чокка бээр мен — деп, мурнакчыларга шаңналдар тывысырынга тураскааткан байырлыг хуралга ол чугаалаан.

Ооң бо сөстеринге бүзүрeп болур бис, хөй чылдарның дургузунда ак сеткилдиг ажылдап келгени ооң магадылалы болур.

К. ХЕРТЕК.

Бистиң чуртувуста ССРЭ

◆ **БАРНАУЛ, (СЭТА-ның корр).** Крайның механизаторлары дөрт миллион ажыг гектарга тарааны кезерин болгаш бастырып алырын бүрүн дооскан. Ажаап алыышкынга киришкен комбайннарның эң сөөлгүзү сентябрь 25-те шөлден үнген.

Крайның 23 районнары күрүнеге тараа дужаар планын күүсеткен болгаш пландан ажыр тараа дужаарын уламчылап турар. Төрээн чурттуң курлавырында 3 миллион тонна эки шынарлыг тарааны олар урган.

Техниканы билдилиг-биле сайгарып-башкарганы, ээлчег аргазын калбаа-биле ажыглаан чорук, чаржып турар коллективтерниң бот-бодунга дузалажылгазы ажаап алыышкынны шалыпчы доозарынга дузалаан. 1530 ажаалда-транспорт комплектеринге каттыштырган барык 25 муң комбайннар, муң ажыг автомашиналар, тракторлар дүн-хүн чок ажылдаан. Механизаторлар тарааны чыттыр-даа, дорт-даа кестирип турган.

Тараа белеткекчилери ажаап алыышкынга база эки белеткенген. Олар немелде шыгжамырларны кылган, тарааны кургадыр күчүлерни, аар чүъктүг машиналарны болгаш автопоездилерни, көдүртүр тургузугларны кылган. Чаа дүжүттүң тараазын хүлээп алырын, кургадып арыглаарын тараа белеткекчилери дүн-хүн чок чорудуп турар. Чолаачыларның ажылы түлүктээн. Алтайның чолаачылары-биле кады Москвадан, Владимирден, Кемероводан, Пермь, Калинин, Ростов, Ярославль областардан келген чолаачылар болгаш Совет Армияның дайынчылары ажаап алыышкынга идепкейлиг киришкен.

◆ **АЛМА-АТА.** Республиканың пропагандистер слёду ажылын дооскан. Ужуражыышкынның киржикчилери кичээлдериниң организастыг чорууну болгаш идей-теоретиктиг деңнелин бедидерин, эде тургузарының оруктарын социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээри-биле ханы холбаштырарының чугулазын айыткан. Беш чылдың тудугларынга пропагандистиң туружунуң дугайында улуг чугааны олар кылган. Чамдык күш-ажылчы коллективтерде чаа өөредилге чылынга белеткелдиң практиказы-биле олар танышкан болгаш дуржулга солушканнар.

(СЭТА).

⊙ Редакцияга сентябрьда 471 чагаа келген.

⊙ Оларның иштинде шүгүмчүлелдиг чагаа — 49.

⊙ 27 чагааны хемчег алыры-биле чогуур черлерже чорутkан.

⊙ 21 чагаага харыы алдынган.

ЧЫЛДАГААН ДИЛЭЭРИНДЕН УШТУНАР

● Бир чагааның изи-биле ●

Район эмнелгезиниң материалдыг баазазы кызыы. Аарыг кижилерге белеткеп турар чеми чогуур негелдеге четпес. Эмчи кадрлар-биле четчелеттинмээн. Дүрген дуза чедирер салбырның ажылы кошкак. Чамдык эмчилер аарыг кижилерге каржы-хажагай, аптекага эмнер келирге, районнуң эмнелге пунктуларынче, төп эмнелгеже хуваaптарга, чурттакчыларга чедишпейн баргылаар деп хомудалдыг чагаа редакцияга келген. Ол чагааның изи-биле Сүт-Хөл районга чеде бердим.

Партияның XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр ажылдың стиль, методун эде тургузар, эрги чаңчылдардан уштунар дээш чамдык ажылдар район эмнелгезинде кылдынып турар болду. Февральдан бээр эмчилерни бригада аргазы-биле ажылдаар кылдыр хувааган. Ындыг төс бригада эмнелге-профилактиктиг дузаны көргүзүп, эмчи темазынга лекциялар номчуп, беседаларны кылып турар. Уругларга төп-чүткен картотеканы тургускан. Комплекстиг үнүүшкүнде эмчилер оон даалганы алгаш, күүседип турар. Бүдүрүлге хуралын чүгле неделяның понедельник, пятница хүннеринде кылыр кылдыр чурумчуткан.

Эмнелге - профилактиктиг албан черлериниң четкизи немешкен. Бир талазында терапия салбырлыг поликлиника ажыглалда кирген. Удавас делгем столовая ажылдай бээр. Эмнелгениң материал-техниктиг баазазы быжыгып, амгы үениң дериг-херекселдери-биле хандыртынып турар. Чижээлээрге, бо чылын безин 3500 рубльдиң стерилизатор (халдавыр чок болдурар херексел) база 23 муң рубльдиң рентген аппараттары немешкен. Эмнелгеге хары угда 150 кижини чыттырып эмнээринге орун-дөжек четчир. Амгы үеде дээди эртемниг 11, ортумак эртемниг 70 кижи ажылдап турар. Оларның арызында коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары — 27. Ынчалзажок эмнелге коллективиниң ам-даа долу күш-биле ажылдавайн келгениниң үстүнде айыттынган четпестери бүдүрүлге хуралынга сайгарып турувуста долу бадыткаттынган.

Эмнелге столоваязын аъш-чем-биле ол чериниң райпозу хандырар. Складтан алган чемни чеди салбырда аарыг улуска улуг повар К. Ч. Ондарга удурткан дөрт кижи белеткеп турар. Столоваяда электри-биле ажылдаар чаңгыс печка бар. Поварлар чемни колдуунда от салыр печкага белеткеп турар.

Эмнелгениң чеми чүге чаңгыс аай белеткеттинип турганыл? Кол эмчи О. Ш. Ондар ол айтырыгны колдуунда райподан ап турар чемниң (чайгы үеде эът, ак үс, янзы-бүрү крупалар) кызыызы-биле тайылбырлаар болду. Чем хөй янзы эвес болганындан, эмчилерниң аарыг кижилерге айыткан диетазы сагыттынмайн турганы шын болган.

Амгы үеде ол четпестерни эдип, хемчеглерни ап турар. Райподан чем алыр бөлүктүг ам диета сестра удурткан. Поварларның чемни шынарлыг белеткээр турарынче хыналданы шыңгыыраткан. Эмнелгениң подвалдарында 3 тонна капуста (он доскаар капустаны дузаан), 10 тонна картофель урдунган. Сүт болгаш сметананы Чадаанадан эмнелге машиназы-биле хүннүң сөөртүп ап турар. Инструкцияда көрдүнгенин ёзугаар алыр болза, сүттү Чадаанада сүт заводу боду эккеп бээр ужурлуг. Бо талазы-биле айтырыгны кадык камгалал министри Н. В. Сизыхке тургузуп келгенин, мынчага чедир ооң боттанмайн турарын кол эмчи хомудап чугаалады.

Кадрлар чедишпезиниң чылдагааны кол эмчи О. Ш. Ондар чурттаар бажың-балгат чедишпези-биле тайылбырлады. Ажылдакчыларның 21-и суурлардан боттаңнап а чамдыктары дөргүл-төрелиниң бажыңында туруп алган ажылдап турар. Моон уламындан Бора-Тайга, Ак-Даш, Ийме эмнелге пунктуларында, Хор-Тайганың участок эмнелгезинде кадрлар четче эвес. Эмчилерниң долу күш-биле ажылдаарынга, хостуг үезин чөп ажыглаарынга таарымчалыг байдалдарны өөренип көөр үе келген. Оон-биле чергелештир коллектив кежигүннериниң бот-идепкейин көдүрүп, тодаргай хемчеглерни алыры негеттинип турар. Тургустунга-ла үш чыл болган районга бажың-балгат айтырыы берге дээрзи чөптүг. Ынчалзажок кандыг-даа ажылга түңнелдер кижи факторундан онза хамааржыр чүве болганда, райкүүском кадрларны быжыглаарынга, оларга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга дузалажыр ужурлуг.

Дүрген болгаш соңгаарладып болбас дуза чедирер салбыр эрткен беш чылда ажыттынган. Ында 10 кижи ээлчежип ажылдап турар. Чагаада бо чериниң эмчилерин чалаарга, бензин чок дээш кончуттунар, кижилерге каржы-хажагай дээн хомудал бар. Сайгарылгадан илерээни болза, чалалгаже барбайн баар таварылга болбаан. Салбырның үш машиназы үрелиишкин чок ажылдап келген. Бензин фондузу кызыы болганындан, чамдык чалалгаларга озалдап чеде бээр таварылга мурнунда тургулааның кол эмчи О. Ш. Ондар тайылбырлады. Амгы үеде ол байдал эттинген. Сайгарылга үезинде эмчилерден аарыг кижилерге каржы аажы-чаңын көргүскен кижи тодараттынмаза-даа, дежурный эмчилер харыысалгалыг участогун каггаш чана бээр таварылга бадыткаттынды. Кижилерниң кадыы дээш туржуп турар улус ажылынга ындыг хамаарылгалыг болбас ужурлуг. Кижи бүрүзү күжүн, билиин үндүрүп турган, шынчы, ак сеткилдиг ажылдаарынче кыйгырып турар үеде бот-харыысалганы улгаттырып, эрги чаңчылдан адырлып ажылдаары негеттинип турар.

№ 11 аптека — Сүт-Хөл районнуң бүгү чурттакчыларын эм-биле хандырар чер ол. Ынчалзажок аптека чонну чогуур негелдеге чедир хандырбайн турарын кол эмчи үш чылдагаан-биле тайылбырлады. Бирээде, мурнуку чылдарда Чадаана аптеказы эм-биле хандырып келген. 1983 чылдан бээр ук чер район кылдыр эде тургустунарга, аптеканы эм-биле республиканың Кызылда аптека эргелели хандырар апарган. Аптека эргелели «эм бүдүмелдер» деп сес дептерни чорударга, эмнер чагыын ынчан ийи чыл бурунгаар киирер ужурлуг. Ол дептер келбээнинден эмнерге чагыг кииртивмейн келген. Ийиде, аптека бешки категорияныы. Чурттакчы чон өскен, штатта тускай эртемниг чүгле ийи кижи ажылдап турар. Ынчангаш ынча хөй чурттакчыны олар негелдезинге чедир эм-биле хандырып шыдавас. Үште, чуртталга бажыңы чедишпези-биле, аптекага кадрлар ызырынмас, чылдың солчур. Бо бүгү чөптүг чылдагааннар боор болур-ла. Ынчалзажок удуртукчу кижи болганда, эмнелгениң партия эге организациязы, профэвилел комитети болгаш өске-даа активтерге даянып, арга-сүмезин катчып, тывынгыр, шимченгир эгелээшкинни кылбас болза, ажыл белен бүтпес болгай.

Аптека эргелекчизи Ч. С. Алдын-оол, В. С.-Д. Дары-Хөө кайызы-даа тускай ортумак эртемниг. Эргелекчи аптеканың бир өрээлинде чурттавышаан, ажылдап турар, а эжи угбазының бажыңында чурттап орар. Аптеканың ажылын сонуурган баарывыска, Василиса Дары-Хөө санитарказы-биле ажылдап турду. Делгиирлерде чогум эмнер бар, болганчок-ла херегленттинер грипп эмнери, грелка, градусник чижектиг бөдүүн херекселдер чок. Эм-биле хандырылганың байдалын республиканың аптека эргелелиниң начальниги М. А. Эренчинова көрүп, чоокта чаа чораан болган. Моон соңгаар эм-биле хандырылга экижиир дээрзинге бүзүрел бар.

Коллектив кежигүннери эде тургустунуушкунче ам-даа долу күш-биле кирбээн. Кижи бүрүзүнүң бот-идепкейи чавыс, ажылды организастап турары негелдеге четпес. Медицина темазынга тайылбыр ажылын чон ортузунга чорудуп келгени сула. Чүгле янзы-бүрү аарыгларны болдурбазынга удур пропаганданы кылыры-биле кызыгаарланмайн, районда медицина хандырылгазының байдалынга холбаштыр чон-биле ужуражылгаларны организастаза эки. Аңаа ол талазы-биле чондан кирген хомудалдарны, өске-даа айтырыгларны сайгарып болгай. Кандыг-даа кижилер эмчилерден ханы бүзүрел-биле дуза манап орар. Оларның ол идегелин эмчи кижи мергежилинге бердингени, ээлдек-эвилеңи, сагыш-човаңгыры, эскерингчели, чылыг-чымчак арга-сүмези-биле шынзылар ужурлуг. Амгы эде тургустунуушкун үезинде чылдагааннар дилээр чоруктан уштунза эки. Ынчангаш кол чүве — маңаа кижи факторун идепкейжилери негеттинип турар.

С. ЧООДУ.

«Шыңга» харыы

Арагалааны дээш

«Чоокка човаачыг болду» деп корреспонденция № 203 «Шыңга» үнген. Ында бижип турары болза, күш-ажыл биле арагалаашкын эптешпес. Ажыл хүнүнде эзирик улус Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң мал чемы белеткээр Көк-Тал звенозунга турган. Звенода улусчу контроль бөлүү, профбөлүк, күш-ажылга, хөй-нииги амыдыралынга улуг шаптыктыг бо таварылганы баш удур болдурбазының хемчээн албаан, арагалаашкын-биле демиселди чиик көрүп турарын автор шүгүмчүлеп бижээн.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиң изи-биле хемчеглерни СЭКП райкому, райкүүском, совхозта партком болгаш ажыл-агыйның удуртулгазы болгаш профэвилел комитеди ап чоруткан. Ылаңгыя партком «Шын» солунче дараазында харыыны чоруткан: «Чоокка човаачыг болду» деп материалда шүгүмчүлел бадыткаттынган. Ажыл хүнүнде арагалааннарның хууда херээн бригада хуралынга чугаалажып көрген.

Күш-ажылдың сагылга-чурумун каржызы-биле үрээни, ажыл хүнүнде арагалааны дээш звенонуң учётчиги Көк-оол Ховалыг ажылындан үндүрткен, звено удуртукчузу Дыртыыва Ооржак шыңгыы доңгуткан. Арага болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияга база оларның хууда херээн көрген. Аңаа Көк-оол Ховалыгны, Виктор Ооржакты, Дыртыыва Ооржакты тус-тузунда үжен рубльге торгаан. База ол ышкаш звено кежигүннериниң арага садып алыр талоннар алыр эргезин бо чылдың төнчүзүнге чедир казаан».

Буруузун билинген

«Күш-ажылчы эвес орулгаларның оруун дуглаар» деп рубрика адаанга бистиң штаттан дашкаар авторувустуң «Арга-арыг кезээн автомобильдер» деп чагаазы № 189 «Шыңга» үнген.

Күрүнениң автотранспортун хуузунда херээнге ажыглап, чүък сөөртүр улуг автомашиналарны арга-арыг иштинге аппарып алганын бо-ла көөр мен деп, ол бижээн. Ооң чижээнге хаалгазында «Геология» деп бижиктиг бир автомашинаның чолаачызын көрген. Ооң машиназы болза, 55-36 дугаарлыг ГАЗ маркалыг бензовоз. Ол чолаачы адын айтырарга чажырган, ийи эштиг, бирээзи херээжен. Демир-хуунда мөөгүлер чыып алган.

Сөөлүнде илерээни болза, ажыл шагының үезинде күрүнениң автотранспорту-биле мөөгүлеп чораан кижиниң ады Виктор Бабушкин дээрзи болган. Солунга үнген шүгүмчүлелге республиканың геология-шинчилел экспедициязының автосептелге участогунуң начальниги Александр Хорлан харыыны берген.

Харыыда бижип турары болза, автосептелге участогунуң профэвилел комитединге база чолаачылар коллективиниң хуралынга «Арга-арыг кезээн автомобильдер» деп материалды чугаалажып көрген. Күрүнениң автомашиназын хууда херээнге ажыглааны, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээни дээш чолаачы Виктор Бабушкинни чээрби рубльге торгаан. Моон соңгаар бо чижектиг чоруктарны болдурбазын, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарын ол аазап, буруузун коллектив мурнунга билинген.

Судче киирген

Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү суурда арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел кошкак деп чагаа «Шын» солунга келген. Оон чижээнге К. К. Сат биле М. Н. Саттың кайда-даа ажылдавайн, арагалап турарын демдеглээн. Бо талазы-биле хемчеглерни ап чоруткаш, «Шыңга» харыылаар кылдыр чагаа-бижикти улус депутаттарының район Совединиң күүскомунче чоруткан.

Райкүүском даргазы И. Ф. Молянов дараазында харыыны берген: «Арагалап турары дээш Кызыл-оол Сат биле Мария Сат оларның херээн 1985 чылда арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур комиссияга ийи база административтиг комиссияга бир катап болгаш 1986 чылдың августа эш хуу судунга бир катап көрген. Оларның бажыңга брага кылганы дээш, херээн оттурган. Ол херекти судче киирген».

МАШИНА ТУДУУШКУНУНУҢ ЧААРТЫЛГАЗЫ

1986 чылда чүгле үлетпүрге 2000 хире эрги машиналарны болгаш дериглерни бүдүрерин соксадыр деп турар. Деңнелге кылдыр көрээл. Бо дээрге бүгү онгу беш чылда (1976—1980 чылдар) оларны бүдүрүлгеден ап калганындан элээн хөй болгаш он бирги беш чылдың (1981—1985 чылдар) дургузунда соксатканы-биле барык деңнежип турар.

Чогум бо фактының бодунда кижи кайгаар онзагай чүве чок. Амгы үениң технологтуг чорудулгаларының дүрүмнери кам-хайыра чок болганда, техниканың моральдыг эргижирээшкини элеп-үрелиирин шагда-ла мурнай берген. Ол бирги ээлчегде, машина бүдүрүп турар адырга — машина тудуушкунунга хамааржыр.

Бистиң чуртувустуң бо адырга байдалын бистер канчаар үнелеп турар бис? Дыка-ла шүгүмчүлекчи ёзу-биле дизе ажырбас. Чүгле чаңгыс чыл-даа эвес экономиканың дыка хөй адырларында эртем-техниктиг деңнелге дыка оожум байдалдыг хөгжүп турар. Чаа техниканы шиңгээдип алганындан ажык шоолуг-ла эвес болуп турар ийикпе, азы харын-даа ону белеткеп алырының чарыгдалдары камнаттынган акша-хөреңгини долузу-биле «чип каaптар» чүүлдер бар.

Ол ажык база бир чылдагаандан — бүдүрүлгениң чаартылгазында система чок болуп турарындан чидип турар. Эң мурнакчы дээн бүдүрүлгелерде безин амгы үениң болбаазырадылга төптери, лазерлиг техника-биле кожа чээрби, харын-даа үжен чылдар дургузунда ажылдап келген станоктар туруп турар таварылгаларның эвээш эвес. Оларны «ажылдап үндүрер дээш-ле» эргижирeп калган дериглерни үндүр бижиирин ийи-даа, харын-даа, үш-даа катап көвүдедирге айтырыг дораан-на кайын шиитпирлеттине бээр. Ынчангаш эң чугула хемчеглер алыр херек. Машина тудуушкунунда тургустунуп келген байдал, херек кырында элдептиг болуушкун апарган. Бистиң чуртувустуң эртем-техниктиг күчү-шыдалы эң бедик хөгжүлделиг чурттарның деңнелинде туруп турар, а чамдык адырлар талазы-биле оларны ажып-даа турар. Совет эртемденнериниң ажыдыышкыннарын болгаш чогаадыкчы саналдарын дыка хөй чурттарда калбаа-биле ажыглап турар. Чүгле АКШ-та безин 5600 совет патент бүрүткеттинген. Даштыкыга бодаарга, бодунуң чуртунга оларны эвээш болгаш багай ажыглап турар чижектер эвээш эвес. Ол дээрге делегейниң индустрия продукциязының бештиң бирин кезээн берип турар күчүлүг үлетпүр турда-ла ындыг боор турар-дыр.

Херектиң ужуру ат-алдар болдарында эвес болгай. Бо адырга күчүлүг болгаш шынарлыг бурунгаарлаашкын чокка чурт бодунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарының күүселдезин хандырып шыдавас. Чогум-на ынчангаш, эрткен чылдарның кичээндириглерин болгаш частырыгларын өөренип көрбүшаан, СЭКП-ниң XXVII съездизи индустрияның эң чугула секторун чаарты кылырының ниити күрүне программазын деткээн. Ылаңгыя машина тудуушкунунуң комплекизин хөгжүдеринге акшаландырыышкынны 1986 — 1990 чылдарда барык ийи катап улгаттырган, хөгжүлдениң темпизи дыка бедик болуп турар адырларны — станок тудуушкунун, савалга техниказының бүдүрүлгезин, прибор тудуушкунун, электротехниктиг болгаш электрон үлетпүрүн, биотехнологтуг индустрияны аңгылай тургускулаан. Ынчалза-даа бодап-даа көөрге, чүгле чаңгыс акша-биле байдалды дүрген эдип ап болбазы билдингир. Оларның бедик бериимчелиг болуру эргежок чугула. Чаа эртем идеялары-биле оларның материалдыг боттаныышкынының аразында хөй чылдарның дургузунда мөөңнели бергилээн моондактарны чок кылырының дугайында чугаа ам чоруп турар. Ынчанмас болза, моондактар таварып эртер чорук база катап тыптып келир.

Ниитизи-биле алырга, ол моондактарның кол чүүлдери билдингир болгай. Тодаргайлаарга, ол дээрге бүдүрүлгелерниң бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының эргижиреп калган системазы-дыр. Ындыг болганда, бүгү ниитилелге стратегия талазы-биле ажыктыг чаа техника ону бүдүрүп турар кижилерге орулга бербес чүък апаар. Чогаадыкчы кижи улус ажыл-агыйынга хөй миллион түңнүг орулганы киирер дээш чедиишкин чок-даа болза, ажыл-удуртукчузу-биле чугаалажып алырын бодай бээр. Ажыл-агый удуртукчузу бодунуң шынныг бодалы-биле артып каар, а орулга ынчан ооң бүдүрүлгезинден чайлай бээр. Кажан чаа чүүл адырларның беллирлеринге тып келгенде, ажыл-херек ынчан оон-даа нарын апаар. Ынчан ведомстволарның моондактары аңаа база киржип эгелээр.

Шак ол шын эвес дээрбектиг үзе-чаза тыртып болур бе? Дүүнгү үеде болза, ындыг айтырыгга шала чайгылчак харыыны берип болур турган ийик. Ындыг-даа болза, бистиң экономиктиг системазы ам улуг эде тургузуушкунну эртип турар. Тускай даң болуру (чарыгдалын орулгазы-биле дуглаары) болдун боду акшаландырары ышкаш чүүлдер ооң принциптеринче шилчий бергилээн.

Ведомстволарның моондактарын оюп эрте берип болур аргалар тыпты берген. Ам элээн перспективтиг угланыышкыннарда адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстери ажылдап эгелей бергилээн. Шак ындыг «фирмаларда» эртем, төлевилел-конструктор организациялары болгаш бодунуң дуржулга болгаш массалыг бүдүрүлгелиг заводтары ажылдап турар. Олар боттарының баштайгы базымнарында-ла чаа техниканы шиңгээдип алырының хуусаазын ийи-үш катап кызырып шыдааннар. Адырларның бодунда эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннары (ЭБК-лар) тургускан. Оларның ажыл-чорудулгазынга эртемденнерниң болгаш инженерлерниң үлүү улуг боор турар. Ам элээн каш чүс ындыг каттыжыышкыннар ажылдап турар.

Бо дээрге чүгле баштайгы базымнар-дыр. Оон ыңайгы чедиишкиннерниң хөгжүлдези чурттуң экономиктиг амыдыралынга ниити ескерлиишкиннерден хамааржыр. 1991—1993 чылдарда эң бедик дээн делегей чедиишкиннеринге дүгжүп турар машиналарның, приборларның болгаш аппараттарның бүдүрүлгезинче долузу-биле шилчип болурунуң сапаашкыннарын кылыры херек болуп турар. Моон мурнунда үш-дөрт, беш чыл дургузунда кылып келгенивис чүүлдеривисти ам чүгле чаңгыс беш чыл дургузунда боттандырарын көрүп турар. Ону чедип алыр сорулга-биле чурттуң экономиказының бүгү-ле шыдалкыдег аргаларын күрүне машина тудуушкунунуң комплекизинге берген. Арткан чүүлдер кижилерден хамааржыр.

Л. КОРЕНЕВ,
ПМА-ның экономика талазы-биле тайылбырлакчызы.

БАЙДАЛ ЭКИ ЭВЕС

Амгы үениң кижизинге чаңгыс хүн-даа солун-сеткүүл номчувайн эрттирери берге, сагыш-сеткилинге бир-ле чүве четпес ышкаш сагындырар. Долгандыр дойлуп турар амыдыралды, делегейде янзы-бүрү болуушкуннарны хүн бүрү номчуп, билип алырда үргүлчү келир чагыдылгаларлыг болурун үе боду-ла негеп турар. Келир чылдың солун-сеткүүл чагыдылгазы август 1-де-ле эгелээн, ноябрь айда доостур болгай.

— 1987 чылдың солуннарының болгаш сеткүүлдериниң чагыдылгазы районда канчаар чоруп турарыл? — деп Барыын-Хемчикте «Союзпечать» агентилелиниң начальниги Тамара Ивановна Тараллодан айтырдым.

— Мактаныр чүве чок, байдал багай, — дээш, столунуң иштинден сан-чурагайларлыг саазыннарын уштуп эккелгеш, тайылбырлаан.

Бо чылдың сентябрь 20-ге чедир эрткен чылдың бүгү чагыдылгазының 40—50 хуузу хире чагыдылга кылдынган.

Чамдык коллективтерде байдал харын эки. Туберкулёз аарыгларынга удур диспансерниң, РАҮК-түң септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң, сүт заводунуң, иштики херектер килдизиниң коллективтеринде хөй-ниитичи чагыдылга тарадыкчылары Т. Куулар, Т. Харченко, Г. Ногеров, Д. Мочко олар эки ажылдап, чагыдылганы түс-түс коллективтеринде доозар чеде берген.

Парлалга чагыдылгазы

Районнуң оон өске бүдүрүлге, организация, албан черлеринде солун-сеткүүлдер бижидилгезиниң байдалы мырыңай чөгенчиг. Районда «Правда» солунну 100-тү, «Известияны» 72-ни, «Комсомольская правданы» 278-ти, «Советская Россияны» 115-ти чагыткан. Республика солуннарындан «Шынны» 800 хирени, «Тувинская правданы» 520-ни, «Молодежь Тувы» солунну 101-ни, «Тываның аныяктарын» 380-ни чагыткан бооп турары таарымча чок.

Республикада эң улуг бүдүрүлгелиг, хөй кижилиг коллективтерлиг Ак-Довурак хоорайда чагыдылганың байдалы дүвүрелдиг доюлдуруп турар. Саадак-Терек, Хөнделең, Биче-Тей суурларда чагыдылга байдалы база багай. Районнуң херегленкчилер ниитилелиниң, культура килдизиниң, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективтеринде чагыдылга кылдырганнар болгаш чагыткан солуннар каш-ла борбак.

Бо хүннүң амыдыралының негелделеринге дүүштүр үнүп эгелээр кижи бүрүзүнге сонуургаңчыг «Трезвость и культура», аныяктарга «Собеседник», «Информатика и образование», «Основы вычислительной техники» ышкаш чаа сеткүүлдерни бо талазы-биле тайылбыр ажылының дээш чогундан кым-даа бижитпейн турар.

Чагыдылга доостурунга чедир ам-даа бир ай ажыг үе бар. Бо үениң дургузунда бо чугула политиктиг ажылче кичээнгейни салып, чер-черде партия, совет, комсомол, хөй-нииити организацияларының күжүн бөже углаары күзенчиг.

Ооң-биле чергелештир «Барлык», «Шекпээр», «Дөң-Терезин» совхозтарының ырак черлерде чурттап турар малчыннарынга почта чедирилгезин экижидериниң хемчеглерин боттандырарының чугулазы чагыдылга үезинде илерээн.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

РАЙОН ТӨВҮ—СОВХОЗТАРГА

Тоора-Хем суурнуң бүдүрүлге, албан организация черлери совхозтарның мал чеми белеткээринге чылдың-на дузалажыры чаңчыл болган. Чээрби ажыг коллектив 211 тонна сигенни болгаш 42 тонна будук-бүрүнү белеткеп берген. Алдынган планның артканын чедир күүседир дээш коллективтер ажылдап турар.

Совхозтарга шеф ажылынга мурнай баар, планын ажыр болгаш дүрген күүседир коллективтерге СЭКП, ВЛКСМ райкомнары, райкүүском, кижи эмнелгези, райпо хамааржыр. Олар онаалдазын 100—147 хуу чедир күүсеткилээн. Ынчалза-даа чамдык албан организациялар белеткээн сигенин хүлээдип бербээн, өскелери планын ам-даа күүсетпээн.

Ам бо хүннерде күскү ховуу ажылында кол черни көк-сула ажаалдазы ээлеп турар. Арткан 300 ажыг гектар черниң пөк-сула дүжүдүн ажаажырында район төвүнден ажылчын, албан-хаакчылар ажылдавышаан. Оларның хөй нурууну «Тоора-Хем» совхозтуң ажыл-ишчилеринге дузалажып турарлар.

А. НУГУУРАК.

Делегейге тайбың, айыыл чок чорук дээш

ЧЕПСЕГЛЕНИИШКИННИ ДҮЖҮРЕРИНЧЕ ОРУК

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачёвтуң 1986 чылдың август 18-те совет телевидение дамчыштыр Медеглелинге харыылар делегейниң янзы-бүрү чурттарындан кээп турар. Оларның чамдыызын парладывыс.

Кшиштов ЯНИК,
Польшаның Аныяктарының социалистиг эвилелиниң Кол баштаар чериниң даргазының оралакчызы:

— Ядролуг чазылдырыышкынга совет мораторийни 1987 чылдың январь 1-ге чедир уатканы — даштыкы совет политиканың чайгылыш чогун Совет Эвилелиниң тайбынче чүткүлге удуртулга болдуруп турары улуг харысалганы бадыткап турар канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болуушкун. Бистиң чуртувуста бүгү улус, ооң иштинде аныяктар чогум-на ынчаар чүүлдүгзүнүп хүлээп алганнар. Мораторийни узатканын өске-даа инициативалары-биле катай-хаара ССРЭ-ниң тайбың шаап халдаашкынны кылдыр көөр апаар. Ооң алыс сорулгазы — XXI чүс чылче ядролуг чепсек чок кирери. Бөдүүн кижилерниң, а ол ышкаш эртемденнерниң болгаш угаан-сарыылдыг политиктерниң санап турары-биле алырга, Совет Эвилели ышкаш, ону боттуг хөделиишкиннер-биле быжыглаар болза, херек кырынга боттанып болур сорулга. Бодунуң ядролуг чепсээн сайзыраңгайжыдарындан Совет Эвилелиниң ойталааны — кандыг-даа оптуг-кажар аргаларны ажыглааш, ооң ужур-дузазын Вашингтоннуң кудуладып-даа шыдавазы боттуг барымдаа-дыр.

Академик Кирилл БАРАБАНОВ,
Болгарияның эртем ажылдакчыларының бүгү-делегей федерациязының даргазының оралакчызы, Эртем ажылдакчылар эвилелиниң даргазы:

— Делегей бөгүн бурунгаар бүзүрел-биле көрүп турар. Ядролуг чазылдырыышкыннарга мораторийни узадыр дугайында совет удуртукчунуң Медеглелиниң сөс бүрүзүн хей-аъът кириишкин-биле ол катап-катап көрүп турар, даштыкы совет политиканың күжүн болгаш кижи төрелгетенниң келир үезиниң дугайында сагыш салыышкынны база катап ук Медеглел бадыткаан.

Эртемниң дешпилгелиг хөй-ниитизи дүвүрээзинде. Бир эвес моон соңгаар ындыг янзылыг оруң-биле чоруур болза, ядролуг халап өскүп үнүп болур чыгыы апарган, чүге дизе боо-чепсекти эндере бүдүрери канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг келген-дир. Чүс-чүс миллион эртемденнерниң, инженерлерниң, ажылчыннарның делегейде шериг бүдүрүлгезиниң адырында ажылдап турарынга сагыш-сырап турар бис. Эртемниң канчаар-даа аажок улуг ол күчүзүн оон хостааш, чиңзээлээрге, энергетика, аъш-чем, демография, экология дээш ышкаш, эртемниң делегей ужур-дузалыг өске-даа стратегтиг айтырыгларын шиитпирлээринче углаар болза, хуулгаазынныг кайгамчык чүүл бодараар ийик.

Бистер, болгар эртемденнер, бүгү делегейниң эртемденнери-биле кады өөтемчейниң кижилеринге, тайбынның херээнге бараалгап турар эртемге боттарывыстың бүгү-ле күжүвүстү болгаш билиивисти бээр бис.

Рашид СОЛЬХ,
ливан парламентиниң депутады:

— Михаил Горбачевтуң телевидение дамчыштыр чугаазы-биле таныжкаш, бистер — дайынның коргунчуг уржуун хүннүң-не көрүп турар ливанчылар, тайбынче, боо-чепсекти, хамыктың мурнунда ядролуг чепсекти, хоруурунче угланган кыйгырыг бүрүзүн деткиир ужурлуг бис деп түңнелге келдим.

Ядролуг чепсек — бистиң планетавысты хаара туткан хамчык-тыр. Ук чепсекти эндере бүдүреринче чүткүп турар кижилерге кыйгывыс бо: Чер кыры амдыызында хуюкталбаанда, томаартынып көрүңер!

Массалыг узуткаашкынның болгаш хоозураашкынның чепсээн бүдүреринче үнүп турар акша-хөреңгилер тургузуушкунунуң сорулгаларынга, ооң иштинде аш-чут болгаш ядыы-түреңги дээш ышкаш, эң чугула ындыг айтырыгларны шиитпирлээринге чедиишкинниг ажыглаттынган туруп болур ийик дээн Михаил Горбачевтуң саналынга бүрүнү-биле каттыжып турар бис.

Бистиң чөптүг херээвиске — чуртту израиль эжелекчилерден хостаарынга, боттарының черинге палестин улустуң дүрүм ёзугаар эргелерин катап тургузары дээш база бот-догунмаашкынны дээш демиселинге Совет Эвилелиниң туружун, бүгү араб делегейде ышкаш, Ливанда бистер бедик-биле үнелеп турар бис. Улустар аразында чөрүлдээлерни тайбың ёзу-биле шиитпирлээриниң эргежок чугулазынга бүзүреп турар бис. Узуткаашкын дээш эвес, а өөртемчейге чечектелиишкин дээш ядролуг энергияны бүдүреринге чарыш салыр болза, харын эки дээрзинге быжыы-биле бүзүрелдиг бис. Ливан — улуг эвес күрүне, ынчалзажок, хай болуп, ядролуг дайын болу бээр болза, ооң халавынга ол дөмей-ле таваржыр. Ядролуг кыжанышкын — бүгү делегейге, бүгү кижи төрелгетенге кыжанышкын болганда, аңаа удур коллективтиг-биле демисежир херек, чүгле ынчан ол түңнелдиг болур.

Ахмед Малек ГАБСИ,
тунис шүлүкчү:

— Чырык черге кижи чурттаар эргелиг. Ядролуг шенелделерни соксадырынче ССРЭ-ниң кыйгырыын бүгү улустар, ылаңгыя америк улус деткиир дээрзинге бүзүрээр бис. Бир эвес американнар совет мораторийге каттыжар кылдыр боттарының чазаан албадаптар болза, кижи төрелгетенниң амыдыралынга ол канчаар-даа аажок улуг болуушкун болур ийик.

Ядролуг халаптың айыылы чүгле АКШ биле ССРЭ-ге хамааржыр эвес-ле болгай. Ынчангаш тайбың херээн, чаштарның келир үезин үнелээр кижи бүрүзүнүң хүлээлгези — ядролуг шенелделерни болдурбазынче угланган күжениишкиннерни деткиири. Кижиниң кол эргези — чурттаар эрге дээш ССРЭ туружуп турар болганда, аңаа ынаптала харыы херек, харыы чок ол артпас ужурлуг.

Марио НЕВЕШ,
Португалияның ССРЭ-ге турган элчини, дипломат:

— СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Михаил Горбачевтуң Медеглели — чепсеглениишкинниң дүжүрер талазы-биле айтырыгга ССРЭ-ниң чаагай күзел-соруунуң херечизи-дир. Делегейге байдалды чогумчалыг болдурар дээш угаан-сарыылдыг болурунче совет удуртукчуларның чүткүл салып турарын ол база катап бадыткаан.

Кижи төрелгетенниң ырынга арыг дээр турзун база Чер кырынга боо-чепсек турбазын дээш Михаил Горбачев тодаргай саналдарны болгаш боттуг инициативаларны доктаамал үндүрүп турар.

Тайбынның болгаш делегейге кады ажылдажылганың үндезин-суурун тургузар талазы-биле эчис сорулгалыг ажылды чайгылыш чок чорудуп турар улуг чуртка чогуур үнелелди бербейн баар ындыг кижи делегейде чок деп мооң мурнунда-ла чугаалаанымны база катап бадыткап тур мен.

(ПМА).

ДООСТУП ТУРАР

Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхоз мал чеми белеткээр шалыпчы айларга идепкейлиг киржип келгенинин түңнелинде сентябрь 22-ге чедир 3650 тонна сиген кезер планын 3230 тонна, 250 тонна силос белеткээрин 521 тоннага азы 2,1 катап ажыр, 460 тонна сенаж салырын 470 тонна кылдыр, витаминниг сиген далганын 150 тоннаны күүседип алган. Мал чеми белеткелинге бригадалар болгаш звенолар кежигүннери-биле катай шупту ийи чүс ажыг кижи идепкейлиг киришкеннер. Ылаңгыя Б. Сарыг-оолдуң, С. Мечектиң, Д-С. Кунгааның удурткан коллективтери эки ажылдап турарлар.

Х. КАРА-ООЛ.

ЧЕР-ЧЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

ЧАДААНА. Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң дугаары 2 хову-трактор бригадазында комсомолчулар болгаш аныяктар хаара туттунган. Олар 7 комбайн-биле тарааны дорт кестирип, бастыргаш, сөөлгү беш хонуктуң социалистиг чарыжының тиилекчизи болган.

Комсомолчу комбайнерлер Олег Куулар, Александр Куулар, Олег Доңгак тарааны 110-дан 120 тонна чедир бастыргаш, шаңналдыг черлерни алган. Аныяктарның хей-аъдын көдүрери-биле совхозтуң дирекциязы база профэвилел комитеди материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзүп турар.

Комбайнерлерниң бастырган тараазын шаңче сөөртүрүнге комсомолчу чолаачылар Юрий Куулар, Геннадий Монгуш үлүг-хуузун киирип, хүн нормазын ажыр күүседип, мурнакчыларның одуруунда кирер бижиткеннер.

Бүгү-ле арга-дуржулганы сөөлгү каш хонуктарда ажыглап, шөлде тарааны чидириг чокка ажаап алыр дээш комсомолчулар болгаш аныяктар улам шудургу ажылдап турар.

ШАГААН-АРЫГ. Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозунуң Арыскан салбырының мал чеми белеткеп турар бригадазы 1233 тонна сигенни кезип белеткээр хүлээлгезин күүседипкен. Ол бригадада бар турган бүгү техниканы чөп ажыглаанының түңнелинде план күүсеттинген. Ылаңгыя Көшкендей Шогжалдың звенозу мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг чоруткан. Ол боду хүн нормазын ийи катап ажыр күүседип, эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп келген.

Ооң аңгыда сигенчи бригадада ажылынга макталдыг кижилер хөй. Оларга трактористер Николай Баарзык, Геннадий Сырбыккай, Алексей Өртен-оол, сиген бөлүкчүзү Минчир-оол Сырбыккай хамааржыр.

Бригада планын күүсетсе-даа, сиген белеткелин уламчылавышаан.

(Бистиң корр).

Арага ишпес чорук— амыдыралдың негелдези

КУНГУРТУГГА КУДА ДҮШКЕН

«Шын» солуннуң арыннарында бо рубриканың адаанда үнүп турар материалдарны улуг сонуургал-биле номчуп турар мен. Арагалаар чоруктуң бистиң республикада кызырлып турарын оон билип ап турар мен. Ынчалза-даа солуннуң материалдарындан алгаш көөрге, чамдык черлерде арагалаар чорук ам-даа бар-дыр. Ылаңгыя куда байырлалында массалыг арагалаашкын кылыр фактылар база читпээн бооп турары хомудаңчыг. А куданы арага чок кылырга солун дээрзин, мурнуку бижип турган эштерге каттыжып, база катап чугаалавышаан, Кунгуртугга болган бир ындыг куданың дугайында таныштырар сорулганы салган мен.

Чоокта чаа Кунгуртугга чаа өг-бүлени «Тере-Хөл» совхозтуң мурнакчы чолаачыларының бирээзи Федор Сенди биле ында садыгжы Оксана Мунзук олар тутканнар. Оларның куда-доюнга киржир аас-кежиинге таварышкан мен.

Куданы эрттирериниң комиссиязын тургускан. Ону Шынаа кодээ Совединиң күүском кежигүнү Б. Ч. Хомушку даргалаан. Янзы-бүрү аъш-чемни столдарга делгепкен. Суксун аймаа-даа элбек. Ынчалза-даа арага чок. Ону ижип, чиң, хөөрешкен чон чалыыларга аас-кежиин, эптиг-найыралдыг чурттаалганы күзеп, аян ырны-даа бараалгатканнар. Оларга чаа үениң негелдезин ёзугаар туткан бажыңны-даа берген.

Куда байырлалының үезинде оолдуң, кыстың талаларындан «адааннажылга» болган. Ол чүл дээрге, кым хөй белек салырыл, хөй акша бериптерил дээн мөөрей эвес, а кым эки ырлаар, танцылаар эвес дээн маргылдаа болган. Ол маргылдаа чоорту концертче шилчээн. Ол бүгүнү тускай кижи өңнүг пленкага база чурукка тырттырып алган. Эки болган номерлерни шаңнаан-даа.

Ооң соонда келин кыстың шаңналы дээш мөге хүрежи база болган. Ындыг байырланчыг хүнде ындыг шаңналды алырын күзевес кижи барык чок болган. Шупту-ла бодунуң опаан октаар дээш дыка оралдашкан.

Ол куданың эрткенинге аңаа чыылганнар дыка таарзынган. Кижи бүрүзү-ле «куда бүрүзү ындыг болзун!» деп йөрээр чораан. Чаа үениң бо магалыг чаңчылы каяа-даа нептерээр болзун деп бодум хуумда йөрээдим.

В. БЮРБЮ.

ГДР. Ютта Линднерниң ажылдап турары бо цех Паузеде пөс-тааавы фабриказынга хамааржыр. Республиканың пөс-тааавы үлетпүрүнүң ол бүдүрүлгезин эрткен чылын күзүн ажыглалга киирген болгаш чыл санында 3,9 миллион дөрбелчин метр пөсту ол бүдүрүп үндүрер

АДН—СЭТА-ның фотозу.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Бодунуң тургустунуп келгенинден бээр 35 чылын демдеглеп турар «Водни ставбы» каттыжышкынның специалистериниң киришкени ындыг тудуглар ЧССР-ниң тудуглар картазында чок. Бүдүрүлгениң күш-ажылчы намдарында — Влтаве хемде плотиналар болгаш каналдар системазын тутканы, республиканың янзы-бүрү областарынга демир-орук көвүрүглери болгаш эң чугула гидрокомплекстер тудуглары кирген. Каттыжышкынның ажыл-ишчилери Чехословакияның найысылалының амгы овур-хевирин тургузарынга улуг салыышкынны киирип турар. Оларның киржилгези-биле Культура ордузунуң өндүр чаагай ансамблин, чуртта эң улуг «Котва» дээр универмагты туткан болгаш национал театрның чаартылгазын чоруткан.

БУДАПЕШТ. Венгрияның улус ажыл-агыйының бүгү талаларынга амгы үениң электрон-саналга дериг-херекселдери калбаа-биле нептерээр. Ол техниканы нептерединиң эң чугула негелдези — бедик мергежилдиг кадрларны белеткээри. Амгы үеде ВУР-да ЭСМ-ге ажылдаар эргени берип турар дипломнар болгаш херечилелдер алган 300 муң ажыг кижи бар.

Амгы үеде республиканың улам-на хөй заводтары бүдүрүлгени башкарарынга, технологтуг янзы-бүрү чорудулгаларны организастап чорударынга электрон-саналга техниказын ажыглап турар апарган. Аңаа «Видеотон», «Раба», «Медикор» деп сурагжаан бүдүрүлгелер улуг чедиишкинниг болган. Эрткен чылын Венгрияга бүдүрүп үндүрген саналга техниказының өртээ 12 млрд форинт болган. Ол продукцияның 70 хире хуузун даштыкы чагыкчыларже, чүнүң-даа мурнунда Совет Эвилелинче чорудуп бээр. ССРЭ-же электроннуг дериг-херекселдерни чорудуп берип турар венгр бүдүрүлге чери Секешфехерварда «Видеотон» дээр завод болур. Ол бүдүрүлге чери совет ындыг бүдүрүлге черлеринге саналганың янзы-бүрү комплекстерин болгаш системаларын, бичии хемчээлдиг ЭСМ-нерни бүдүрүп үндүрүп турар.

Валерий ЯРОШЕВСКИЙ,
Александр СМИРНОВ,
СЭТА-ның корреспондентилери.

ЭКСПЕРТТЕР УЖУРАШКАН

ПЕКИН. Сентябрь 18-тен 25-ке чедир Пекинге Аргунь болгаш Амур хемнериниң кызыгаар чоогунда участоктарының суг курлавырларын комплекстиг ажыглаарының схемазын ажылдап кылырын удуртуру-биле совет-кыдат комиссияны тургузар дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң чазааның болгаш Кыдат Улус Республиканың чазааның аразында дугуржулганың төлевилелин ылавылаар болгаш дүүштүрери-биле ССРЭ болгаш КУР-нуң эксперттериниң ужуражыышкыны болган. Дугуржулганың төлевилелин дүүштүрген болгаш баштайгы ат салыышкынын кылган.

Ужуражыышкын үезинде делегацияларның баштыңнары суг ажыл-агыйының болгаш мелиорацияның талазы-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле бодалдарын база солушкан.

(СЭТА).

ШЕНЕЛДЕЛЕРГЕ УДУР

КАНБЕРРА. Оожум океанның мурнуу талазында Францияның чорудуп турар ядролуг шенелделери чер бөмбүрзээниң ол районунуң чурттакчы чонунга айыылдыг эвес дээр дугайында француз албан кижилериниң бадыткаашкынын Чаа Зеландияның премьер-министри Дэвид Лонги шиитпирлиг-биле буруу шапкан. Австралияның телевидениезиниң дыңнадып турары-биле алырга, ол кавының чурттакчыларын айыылдыг уржуктарга таварыштырарынга Францияда кандыг-даа эрге чок деп, Веллингтонга чүве чугаалап тура, Лонги медеглээн. Муруроа атоллада ядролуг чазылдырыышкыннар ол черниң чурттакчыларының кадыкшылынга кандыг-даа айыыл-биле холбашпаан деп бадыткаан Францияның премьер-министри Ж. Ширактың чугаазынга Чаа Зеландияның чазааның баштыңының медеглели харыы болган.

(СЭТА).

ЧИЛИДЕ БАЙДАЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Диктатор Пиночетче халдааның соонда Чилиде аглаашкыннар болгаш тудуп хоругдаашкыннар Сантьягода болгаш ол чурттуң өске-даа хоорайларында уламчылавышаан. Чилиниң «Ой» деп неделя санында үнер солунунуң дыңнадып турары-биле алырга, айыыл чок чоруктуң албан чериниң агентилери болгаш карабинёрлар янзы-бүрү чылдактар-биле ажылчыннарның, журналистерниң, оппозицияның политиктиг партияларының, профэвилелдерниң болгаш хөй-нииити организацияларының удуртукчуларының бажыңнарынче шургуп кирип, «террористер-биле демиселге» сылдап алгаш, чиндиишкиннерни чорудуп турар. Бичии-ле удурланыышкын кылырга каржы-дошкуну-биле эттеп согар болгаш тудуп хоругдаар.

Пиночетче халдааның соонда, оппозицияның дөрт удуртукчузун араатанзыг ёзу-биле өлүрген. Чуртта коргуп сүртээриниң болгаш доктаамал эвес чоруктуң байдалын күштелдирип тургускан.

(СЭТА).

БЕЛЕТКЕНИП ТУРАР

ХАРАРЕ. Зимбабвеге кончуг хөй санныг шартылааларның халдаашкыны кыжанып келген. Үр үеде бооп келген каңдаашкынның соонда болган чаашкын чаагай дүжүт алырынга ынаныышкынны улгаттырган, ынчалза-даа ол насекомнарның өзүп көвүдээринге ооң-биле кады онза таарымчалыг байдал база тургустуна берген. Хоралакчылар «армиялары» Африканың чамдык мурнуу районнарында, ооң иштинде Мурнуу Африка Республикада, Ботсванада, Замбияда болгаш Мозамбикте кестүп келген.

Оң-оң миллион баш санныг ол шартылаа чаңгыс хүннүң иштинде 500 дөрбелчин километр тараа шөлүн чок кылып каап болур. Баштайгы согуг Сахель зонзының чурттарынга таварышкан, аңаа эрткен чылын бүгү дүжүттүң барык чартыы узуткаттынган.

Шартылаа-биле ам болур деп турар «тулчуушкунга» Зимбабведе идепкейлиг белеткел хемчеглерни ап чорудa берген. Үнүш камгалаарының эртем-шинчилел институдунуң директору Ш. Мламбонуң дыңнатканы-биле алырга, бүгү чуртта хайгаарал постуларын болгаш хоран химикаттарның курлавырларын тургускан, ону чаштырарынга самолёттарны «дайынчы байдалче» шилчиткен.

Юрий ПИЧУГИН,
СЭТА-ның корреспондентизи.

ЯПОННАР СУУР ТУДАР

ТОКИО. Хонсю ортулуктуң соңгу талазында Мисава хоорайның элээн кезиин «өскээр көжүрериниң зоназы» кылдыр чарлаан. Ынчалза-даа ол шиитпир ооң чоок-кавызында турар суг адааның вулканнарының чаза тевиишкини-биле азы бойдустуң өске-даа халаптары-биле холбашпаан. Херектиң ужуру чүл дээрге, кончуг хөй санныг хомудалдарның соонда ол черниң чурттакчылары Мисавада ядролуг чепсекти ап чоруп болур «шүүргедекчи бомбардировщиктер турар» АКШ-тың шериг-агаар күштериниң баазазындан... боттарын өскээр көжүрерингe дузаламчы алырын ол черниң эрге-чагыргаларындан чедип алган.

Келир чылдан эгелээш, ол хоорайдан 90 километр ырак черге «көжүп дескеннерге» суур тудар. Олар америк самолёттарның өөредилге кылып турары айыылдыг зонадан өскээр көжери берге-даа болза, ооң-биле эптежип турарлар.

Василий ГОЛОВИН,
СЭТА-ның корр.

ДОРАМЧЫЛАЛДЫГ ЧУГАА

ТОКИО. Вашингтонда Японияның элчин черинде болгаш КНО-нуң чанында Японияның төлээ черинде америк негрлерниң, пуэрторикажыларның, мексиканнарның телефон долгаары үзүктел чок бооп турар. Олар ооң-биле АКШ-тың «өңнүг» чурттакчы чонунуң төлээлекчилеринге хамаарыштыр Японияның премьер-министри Я. Накасонэниң дорамчылалдыг чугаазы-биле холбаштыр боттарының килеңнээшкинин илередип турарлар.

Ол черниң парлалгазының дыңнадып турары-биле алырга, Канаме хоорайга чагырыкчы либерал-демократтыг партияның талалакчыларының семинарынга чүве чугаалап тура, «японнар американнарны бодунуң угаан-бодалының ортумак деңнели-биле ажыы турар» деп бадыткаан. Бодунуң үзел-бодалын премьер, АКШ-та ооң бодалы-биле алырга, хөгжүлдеге японнардан озалдап турар «хөй санныг кара кештиглерниң, пуэрторикажыларның болгаш мексиканнарның бөлүүнүң», а ол ышкаш ак кештиг американнарның барыы-биле «үндезилеп» турар.

(СЭТА).

ДЕТКЭЭН

ДАР-эс-САЛАМ. Боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээн долузу-биле чок кылырынче угланган Совет Эвилелиниң тайбың саналдарын Танзанияның Аныяктар эвилели деткип турар. Танзанияның Революсчу партиязының даргазы Джулиус Ньерерге чоруткан аныяктар организациязының чагаазында ол дугайын медеглээн. Ук документиде «Делиниң алды» күрүнезиниң ажыл-чорудулгазынга бедик үнелээшкинни берген. Аңаа Ньерере идепкейлии-биле киржип турган.

(СЭТА).

ЯПОНИЯ. ЧУРУКТА: Токионуң төвүнде полицияның хайгыылчылары.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

Культурада чаа чүүлдер

ЧҮКТЕР ЭРГЭЭН ШҮЛҮКТЕР

Белорус чоннуң алдарлыг оглу, революсчу шүлүкчү Янка Купаланың 1905 — 1907 чылдарда болган революцияның салдары-биле бижээни, бодунуң төрээн чонунуң чырыткылыг келир үези дээш демиселиниң хөңнүн илереткен кайгамчыктыг «А ында кымнар кел чор» деп шүлүүн орус дылдан тыва дылче бистиң сураглыг чогаалчывыс Степан Агбанович Сарыг-оол очулдурган. А ол шүлүк делегей улустарының 80 ажыг дылдарында очулдуртунган болгаш тускай чыынды ном кылдыр Минск хоорайга 1983 чылда үнген. Ук чыындыы республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының национал болгаш чурттушинчилел литература килдизинде бар.

Шүлүктүң баштайгы очулдурукчуларының (орус дылче) бирээзи Алексей Максимович Горький болганы солун. Чүге дээрге ат-сураглыг чогаалчының үзел-бодалынга чогаалдың таарышканы чугаажок.

База-ла ындыг янзылыг чаңгыс шүлүктү делегей улустарының дылдарында очулдургаш, тускай «Мөңгежирээн хувискаалчы» деп ат-биле чыынды кылдыр Украин ССР-ниң Львовта «Каменяр» деп ном үндүрер чери бо 1986 чылда парлап үндүрген. Ында украин чоннуң алдарлыг чогаалчызы Иван Франконуң «Мөңгежирээн хувискаалчы» деп шүлүүн делегей улустарының 60 ажыг дылдарында очулдурган боор турар. Ук шүлүктү орус дылдан тыва дылче бистиң хоочун чогаалчыларывыстың бирээзи Монгуш Борахеевич Кенин-Лопсан очулдурган. Ында мындыг ханы утказыг одуруглаар бар:

«Мөңгежирээн хувискаалчы —
Сорук, эртем, бодал, күзел —
Соруглааның албан чедер,
Мөңгежииpниң чижээ болду».

Келир үе дээш чаныш-сыныш чок демиселчи кижиниң маадырлыг чоруу мында ылыктыы-биле сүзүглеттинген.

Кижилерниң аразы чежемейниң ырак-даа болза, олар бот-боттарының чугаа-соодун билишпес-даа болза, оларны найыралдың кандыг-ла бир буянныг херээ харылзаштыра бээр дээрзиниң тодаргай херечилери — үстүнде адааныывыс «А ында кымнар кел чор» болгаш «Мөңгежирээн хувискаалчы» деп шүлүктерниң чүктер эргип эгелээни болур.

Ол чыындыларның четкен черинге-ле тыва чечен чогаал дугайында чугаа ынап-ла үнер ужурлуг. Ол чугаа-соотарны кылырынга дузалашкан бистиң чогаалчыларывыс Степан Агбанович Сарыг-оолга, Монгуш Борахеевич Кенин-Лопсанга чоргаарланыр ужурлуг бис. Чүге дээрге бо чорук аныяк тыва культураның улам ыңай чечектелиишкининге база бир хере базыышкын болур ужурлуг.

М. ДОРЖУ.

ТЕАТР ЧОКТА КУЛЬТУРА ХӨГЖҮВЕС

БИСТИҢ ИНТЕРВЬЮВУС

Профессор, искусствоведение эртемнериниң доктору Валентина Цыреновна Найдакова — национал театр талазы-биле Сибирьде чаңгыс специалист. Аңаа доктор ат тывыскан херечилелдиң дугаары — үжен сес. Чүгле бурят эвес, якут, тыва, хакас театрның тывылган төөгүзүн, амгы хөгжүлдезин ол шинчилеп, пропагандалап чоруур. Ооң улуг акызы баштайгы бурят шүлүкчүлерниң бирээзи Будажап Цыренович Найдаков (Мунко Саридак) аныяанда-ла актар хоруундан барган. Эрги моол дылга бижиирге, өскелерге билдинмес боорга, орус дылга ол бижип турган. Эртемденниң бир кады төрээни Василий Цыренович «Бурят совет литератураның чаңчылдары болгаш чаа чүүлдери» деп темага доктор диссертациязын камгалаан. Ол база профессор, филология эртемнериниң доктору. ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының ниитилел эртемнериниң институдунуң бурят филиалының директору. Олар доктор диссертациязын чаңгыс айда камгалааннар. Валентина Цыреновна — хөй номнарның автору. Бурят сценаның он дөрт мастерлериниң портреттерин бижээн.

— Силерниң санап тураңар-биле амгы театр уран чүүлүнүң хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары кандыгыл, Валентина Цыреновна?

— «Амгы бурят хөгжүмнүг театры» деп номум соонда, өске национал театрларның хөгжүлдезин сонуурган, лекцияларны ажылдап кылып турар мен. Драматургияларның харылзаазы, бот-боттарын байытчып турары, дуржулга солчулгазы чугула рольду ойнаар дээрзи билдингир. Бодум тос чыл артист болуп ажылдаан мен. Театр уран чүүлүнүң айтырыгларын ханы билип алырынга ол дузалаан. Доктор диссертациямның темазы: «Бурят театр: улусчу чаңчылдардан бөгүнге чедир». Чеден чылдарга чедир театрның эрткен оруун шинчилээр ажыл хөй күштүг, чүткүлдүг негээри чугаажок. Театрның хоочун артистери эвээш арткан. Мен оларның тозу-биле чугаалажып четтиккен мен.

Үндезилеттингениниң соонда чеди чыл болгаш, театр операны, музыкалыг драманы сценага салып эгелээн. Алдыгы сезонундан эгелеп театр Мольерниң, Шекспирниң шиилерин тургусканы орус драматургияның болгаш улусчу чаңчылдарның каттышканындан ол чылдарда кескү хөгжүлдени алган. Национал театрларның хөгжүлдезиниң оруу ындыг.

Тывага эрткен драматургтар семинарынга Москвадан келген критиктерниң практиктиг дуза-биле чергелештир драма теориязының дугайында лекцияларны номчудум, эки шынарлыг чогаалдар төрүттүнеринге деткимчелиг болурунга бүзүреп турар бис. Амгы театр уран чүүлү бодунуң нарын дүрүмү-биле сайзырап турар. Жанрлар холушкак болуп турары-биле ол онзагай. Четпестерни илередип, трагедия жанрынга чоокшулашкак талаларны көргүзүп турар амгы шии оптимизм-биле долдунган. Кол-ла сорулга — амыдыралдың чөрүлдээлерин долу, шын, дидим дамчыдары. Сценада кижи сагыш-сеткилдиң демиселин көргүзүп, угаан-бодалдың бичии азыында ызырнып чыдып калган эрги чаңчылдарны, бюрократизмни, кортук чоруктуу ажып эртери кончуг чугула. Кижиниң сагыш-сеткилин байылар, оларны шынчы кылдыр кижизидер драматургияның хөгжүлдези драматургтуң белеткелинден база хамааржыр. Эки шиилерни бижиир кылдыр оларны өөредир, олардан негээр болза эки.

— Национал театрның онзагай талалары бар ыйнаан?

— Национал театрларның чедир чугаалавайн турар айтырыглары хөй. Көрүкчүлер-биле ажык чугаа чокта, үре-түңнелдиг ажылдаары берге. Сибирьниң национал театрлары-биле деңней көөрге, тыва театр мергежилдиг кадрлар-биле четчелеттинген. Мундуктар, Намдараа, Монгалбии ышкаш салым-чаяанныг ховар кижилерниң өөреникчилери — төлептиг салгал өзүп келген-дир. Ийи дээди эртемниг, арга-дуржулгалыг С. Л. Оюннуң салгакчыларын бөгүнден эгелеп белеткээри чугула. Островский, Чехов театр-биле харылзаалыг ажылдап турган. Тываның Чогаалчылар эвилелиниң драматургия секциязы-биле кады ажылдаарын чедип алыр болза, ынчан угаан-бодалда эде тургустунуушкунну кылыптар эки шынарлыг шиилер бижиттинип болур.

Төөгү темазы кол тема болуп артар. Ону амгы турушта көөрү, төөгүнүң кичээлдеринден чүнү ап болурул, кандыг талазының кошкаан, кайызының күштүүн деңнеп, шүгдүнүп көөр ужурлуг бис. Театр улусчу культура хөгжүлдезинге улуг рольду ойнап келген болгаш ойнаардаа. Чамдыкта национал талаларын чедир үнелевейн баар чоруктар бар.

— Классиканы үреп болур бе?

— Ол берге. Чаа туруштан дамчылар дээн-даа болза, ол үениң чаңчылдарын хажытпас болза эки. Амгы аныяктар шаандакы амыдыралды оон билип алыр. Үжен чылдарның аныяк уругларының угаан-бодалының сайзыралы, аажы-чаңы бөгүнгү кижилерден кончуг өске. Борта кичээнгей херек. Төөгү темазы-биле, классика-биле чергелештир, амгы үениң темазын салбас болза эки. Бөгүнгү уруглар сценага боттарын көөр ужурлуг. Ынчан оларның сонуургалын театр чаалап ап болур.

— Көрүкчүлерни кижизидериниң кандыг аргалары барыл?

— Мен опера театрының көрүкчүлери-биле социологтуг шинчилелди чорудкан мен. Алды эки дээн шиилерге чүгле бежен ажыг ажылчыннар келген болган. Хоорайда чээрби беш өөредилге черлериниң сургуулдарындан алдан беш кижи шиилерни көрген. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылчыннары, муң ажыг студентилер чүге театрга келбейн турарыл? Бо айтырыг бисти хөлзеткен. Кол чүүл — көрүкчүлерни кижизидери. Концерт, шииге кандыг-даа назылыг кижилер черле кээр. А операга, симфония оркестринге сонуургал чок, ону дыңнап билбес боор-дур. Оларны канчаар хаара тударыл? Театр садик назылыгларга, эге, ортумак, үстүкү класс өөреникчилеринге, ортумак өөредилге черлериниң сургуулдарынга түс-тузаунда шиилерни бараалгадыр ужурлуг. Тыва театрда уруглар репертуары чегей-дир. Тоолдарның кижизидикчи утказы улуг болгай. Кедээ көрүкчүлерге чиигеткен көргүзүглер чедирип турар-дыр. А олар эки шынарлыг шиилерни сонуургаар болгай.

— Биче сцена аңгы-аңгы кижилерниң сонуургалынга дүүштүр ажылдаарынга таарымчалыг. Силерниң республикада тургустунган аныяктар театрларының дугайын чугаалап көрүңерем.

— Беш каът бажыңнарның адаан комсомолчулар боттары дерип кылгаш, сезен олуттуг биче сценаны тургузуп алган. Борта аныяк режиссёрлар, аныяк драматургтарның шиилерин тургузуп турар. Аныяк чурукчулар, чогаалчылар борта ужуражып турар. Улуг сценаже белеткел борта эгелээр. Силерниңинге бо дуржулганы чайлыг ажыглап болур. Бүдүрүлгеде ышкаш, уран чүүлге база эле тургузуушкун белен эвес, нарын байдалга эртер. Кижилерниң мээ-медерелин чаартыры чаа станок тударындан берге. Борта театрның үлүү канчаар-даа аажок улуг.

— Театр хөгжүлдезинде театр критиказының үлүү улуг болгай. Критиктерниң белеткели силерниинде кандыгыл?

— Мен чээрби чыл дургузунда аныяк критиктер бөлүгүн удуртуп келдим. Уран чүүлдүң өске хевирлериниң критиктери-биле балет, кино, литература болгаш чурулга уран чүүлүнүң критиктери сырый харылзаалыг ажылдап турар бис.

Критиктерниң политиктиг белеткелинче, мергежилиниң бедидеринче театр ниитилелиниң салбыры, комсомол обкому сагыш салып турар. Бир ажылга хамааржышкан чүүлдү чыглып алгаш сайгарып көрүп турар бис. Критика театр уран чүүлүнүң кол угланыышкынын тодарадыр чидиг, социал айтырыгларже киреринге дузалаар ужурлуг. Семинарларны доктаамал организастап турар бис.

— Чогаадыкчы планнарыңарны чугаалап көрүңерем, Валентина Цыреновна?

— Национал театрлар дугайында лекцияларым парладыр күзелдиг мен. Мен тыва шиилерни районнарга барып сүрүп четкеш, көрүп турган мен. Тыва театрның бижыккан сезонун көрүксээр мен. Бистиң культура институдунда өөренип турар аңгы-аңгы националдың студентилери акы-дуңма улустарның культуразын эки билип алзын дээш, номчуп турарым лекцияларымны ам-даа ханы ажылдап, белеткээр мен.

— Хуула сонуургалыңар кандыгыл?

— Үргүлчү-ле студентилер аразында-ла мен. Театрның шии бүрүзүнден чыда калбас мен, балетке, хөгжүмге ынак мен. Фантастиктиг номнар үени баш удур билип алырынга дузалаар чүве.

А. ХОВАЛЫГ беседалашкан.

ХАЛАЛЫЫН АА

Эргим Мергелдей! Бараанар көскү, кулаанар дыңнангыр, эки, бакты эскерип кааптар бооруңарга мону бижип, Силерден дуза дилеп олур мен. Бистиң чурттап турар суурувус Каа-Хем районунуң «Совет Тыва» совхозунуң төвү Суг-Бажы. Кызылдан эң чоок суур-даа ол. Сарыг-Сеп биле Кызыл аразынга пассажир аргыштырар автобус база-ла бистиң суурну таварып эртер. Пассажирлиг автобус бистиң суурже кирип турар деп бодай бербеңер. Сатыш ышкаш чүве кайда боор.

Суг-Бажының чурттакчылары — назылап кырааш, буянныг дыштанылгаже үнген пенсионерлер-даа, чаш уруг-дарыын туткан иелер-даа, эмчилеп, салыглап алыр бодаан кижилер-даа кыштың соогунда, чайның изиинде кедээр орукка эрткен-дүшкен автобус доскаш турунтар, халалыын канчаар, Мергелдей.

Автобус доктаар чер — суурдан ийи километр хире черде. Кышкы соокта, чайгы изиг хүнде, чаъстыг-бораңныгда олче шууржуптар чаңчылдыг бис. Эрткен-дүшкен автобус дозуп ырлавыс сыптаза-даа, алыр-албас-даа болза, хол кедүрүп «бадылап» хүнзээривиске пат-ла өөренип калган бис. Эки көрген чолаачы олуртуп-даа алыр-ла. Ынчан улуг тынар бис.

Район төвү Сарыг-Сепке-даа, найысылал Кызылга-даа чорааш Суг-Бажы чедер билет садып алыры шуут берге. Узун ээлчегге турун-турун чеде бээринге, «Билет чок» деп каар. Шынын ап көөр чүве болза, Суг-Бажынче баар кижилерге база садар ужурлуг эвес чүве бе, Мергелдей?

Бодумга таварышкан мындыг таварылганы бижип көрейн. Суг-Бажынче билет садып алыр дээш Кызылдың автовокзалының кассазынга бардым. Билет айтырарымга, 2 рубль 10 көпеек дидир. Баштай аайын тыппаан мен. Суг-Бажынга чедир канчап ындыг болду? Чазып турар кассир боор бе дээш сонуурган айтырарымга, Сарыг-Сепке чедер кылдыр саткан мындыг болду. Аал-орандан үнгенден бээр үр болган, Тывадан дашкаар дыштанып чораан кижи канчаар боор, садып алыр ужурга таварыштым.

Башкыларның август чөвүлел хуралынга баар дээш база-ла автобус дозуп тур мен. Суг-Бажынга дүжер кижилер бар болганы-биле автобус доктаай хона берди. Харында аас-кежии боор, бистиң чер чурттуг Полина Монгуш база-ла Суг-Бажынга келир дээш Сарыг-Сеп чедир билет садып алган болду. Ооң ол биледи-биле башкылар хуралындан озалдавайн четкен дир мен ийин, Мергелдей.

Автобус дозарының халалыы кончуг-дур. Ынчангаш билет садарын чурумчударын, Сарыг-Сеп баар автобустар Суг-Бажы суурже кирип турарын дарый шиитпирлээрин «Тыва автотранс» каттышкынының начальниги В. А. Неручининиң мурнунга тургузуп көрүңерем, Мергелдей.

Т. ОСКУЛЮК.

БЕРГЕЗИН АА

Хүндүлүг Мергелдей! Чурттаар бажың-балгады чок болганындан кирер чер чок апарган кижи боор бе деп болдай бербе. Херектиң ужуру мындыг. Шагаан-Арыг АТБ-зиниң автобустарының болгаш ында вокзалдың ажылының дугайында бөлүк пассажирлерниң мурнундан Силерге хомудап олурарым ол.

Бистиң Арыг-Үзүү суурга уруглар салы ажыттынар деп барган. Бичии уругларын садка тургузар дээш иелер уругларын эмчиге шинчидип алыры-биле бир хүн Шагаан-Арыг хоорай кирдивис. Эмчилерни эртип алгаш, кежээ чанар дээш, Шагаан-Арыгның автовокзалынга келдивис. Автобус 17 шакта үнер ужурлуг. Ынчаар-ла автобус манап турувуста 18 шак чедер дей берген. Чоруур автобузувус сураг-ла, сураг. Ынчан изиг-даа хүн болган. Бичии уруглар ыглажып, ижер чүве негеп келген. Вокзал чоогунда бажыңнардан уругларывыска суг дилеп ижиртип алдывыс.

Изиг хүнге шыдашпайн, сериин чер бодап, вокзалче кирер дээп — хааглыг. Вокзалдың иштин июнь айда-ла септээш, дозулап каапкан хереэзинде ажытпас, мындыг болду. Билет садар кассир вокзалче кижи киирбейн, тырткыыштанып алган билет садып олурар. Эрткен чылын вокзал-даа ажык, буфет-даа ажылдап турду. Бо чылын шуут дорайтаан. Бүгү чүве эле тургустунуп турда, Шагаан-Арыгның автовокзалының болгаш автобүдүрүлгениң чамдык ажылдакчылары ыңай эле тургустунмайн турары элдептиг чүве-ле-дир, Мергелдей.

Чоруур автобузувус манап турувуста мырыңай кежээкиниң 20 шак четкен. Ам харын девидеп, чүвениң ужурун билип алыр дээш кассирден айтырарывыска:

— Чаңгыс дугуйлуг автобус канчап чоруур чүвел! Бир дугуйу чарлып калган. Ам оозун солуп турары ол. Манаңар, манаңар — деп, хыйланчак кассир каржы харыылап кагды.

Шупту пассажирлер удуртуп баштап турар дарганарга баар-дыр, чүвениң ужурун тывар-дыр дишкеш, ажы-төлдү эдерткеш, сумкаларывыс туткаш, АТБ-ге келдивис. Кым турар боор. Рейстен ээп келген чолаачылар автобустарын тургускулааш, чанып турлар. Дугуюн солаан автобус арай деп-ле кестүп келди.

Ам күс дүжүп, соок үе чоокшулап орар. Чоннуң аргыжылгазының төвү болур автовокзалды кажан ажылдаары билдинмес. Хөй-нииитиниң, ыңай-бээр аргышкан чон ажыглазын дээш тудуп каан вокзалдың бажыының бодунуң хуу бажыңы-биле дөмей ажыглап болур бе? Кышкы үеде автобустар аргыжылгазы дыка багай. Арыг-Үзүү — Улуг-Хем районда база бир улуг суурларның бирээзи. Ынчалза-даа бистиңче кыжын автобустар келбестей бээр. Ынчан Ак-Туруг автобузун дозар мындыг бис. Пассажирлер хөйде Арыг-Үзүүнге доктаавайн баар. Ынчангаш эрткен-дүшкен машиналар дозуп хүнзээр ужурга таваржып турар бис.

Арыг-Үзүүнүң чурттакчыларын дүвүредип турар автобус айтырыын шиитпирлеп бээринге дузалап көөрүңнү дилеп олур бис, Мергелдей.

В. ДАМДЫН-ООЛ.

СКУЛЬПТУРАЛАР

ГРУЗИН ССР. Улуг чаагай дагларының ниити хевиринге тутчуп каттышкан кончуг улуг скульптуралар Шериг-Грузин оруктап, аян-чорук кылып чоруурларга бир хевирниң орук айтыкчылары болу берген. Ооң автору — Тбилисиниң чурулга академиязының доозукчузу Мераб Пиралишвили. Дээди өөредилге черин доосkaш, ол бодунуң төрээн Казбег районунче ээп чанып келген. Төрээн черин эргий кезип, бедик даглыг чериниң онзагай каас чаражын ол эки билир болганда, ол бир катап кончуг улуг дашта скульптура чуруун эскерип каан. Шак ынчаар дагларга баштайгы улуг тураскаал кестүп келген, ооң соонда өске-даа онзагай тураскаалдар туттунган. Мераб Пиралишвили — республиканың аныяктарының делгелгелериниң киржикчизи, бодунуң районунда бойдус камгалаар ниитилелдиң харысалгалыг секретары.

ЧУРУКТА: даг ыраажызы, грузин чогаалчы Александр Казбегтиң скульптуралыг портреди Казбег районунда Сно суурунуң чоогунга тургустунар.

Ш. АЙВАЗОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

СПОРТ

МОСКВАЧЫЛАР — СПАРТАКИАДАНЫҢ ЧЕМПИОНУ

Команда талазы-биле гимнастика маргылдаазынга 380,75 баллды алгаш, Спартакиаданың чемпиону атты 19 чыл эрткен соонда москвачылар эгидип алган. Тиилекчи команданың составынга Ольга Бичерова, Елена Гурова, Светлана Кипанова, Ольга Мостепанова, Ольга Чудина, Елена Шевченко олар киришкен.

Ийигизинге РСФСР — 377,875, үшкүзүнге — Украина — 376,60 баллды алгаш, төлептиг болганнар.

Хуула бирги черни Елена Шевченко (Москва) — 77,175 баллды алгаш, алдын медаль-биле шаңнаткан.

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ ТИИЛЭЭН

Спартакиаданың маргылдаазынга биче калиберлиг пистолеттен 25 метрге кара тырыкылыг фигуралыг кара боолаар талазы-биле делегей чемпиону Донда-Ростов чурттуг Марина Добранчева бүзүреллиг-биле тиилээн. Ол 688 (590+98) санны боолаан. Ийги черни Минск чурттуг Алла Товкина 687 (587+100), үшкү черни Ирина Долгачева — 687 (590+97) саннарлыг болуп, шаңналдыг черлерни алганнар.

50 метр черге биче калиберлиг винтовкадан үш хевиринге кара боолгаарынга москвачы Владимир Егоров — 1245 (1156+89) санны аткаш, часпас адыгжы болган. Симферопольдан Юрий Шевченко — 1243 (1154+89) санныг болуп, ийиги черни алган. Үшкүзүн Сергей Мартынов (Брест) — 1242 (1150+92) санны аткаш, алган.

Боодалга маргылдаазынга 300 ажыг спортчулар киришкен.

ЕВРОПА ЧЕМПИОНАДЫНЫҢ ШҮҮЛДЕ ОЮННАРЫ

ССРЭ-ниң шилиндек командазы Европа чемпионадының шүүлде оюнунга Рейкьявикке Исландияның командазы-биле ойнааш, 1:1 (1:1) санныг болуп, хайымнашкан. Санны аалчыларның талазындан Сулаквелидзе (45-ки минута), шөлдүң ээлеринден Гудйонссон (32-ги минута) киир тепкеннер.

Ол шүүлде бөлүкте бистиң удурланыкчыларывыс Норвегияның болгаш ГДР-ниң футболистери ойнааш, 0:0 санга хайым болган.

ШӨЛ ЭЭЛЕРИНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

Ленинград. ССРЭ-ниң шилиндек олимпий командазының футболистери Швецияның олимпий командазы-биле эш хуунун ужуражылгызынга ойнааш, 1:0 (0:0) санга уткан.

Санны 85-ки минутада Дмитриев киир тепкен.

(СЭТА).

КИНО

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Гулливер в стране великанов» 11.20, «Научись танцевать» 9.30, 13.10, «Тайны мадам Вонг» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бесконечная история» 12.00, «Вспышка» 14.00, 15.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мой дом на зеленых холмах» 10.00, «Тихая застава» 11.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бесконечная история» 9.30, 13.00, «Приключения Робинзона Крузо, моряка из Йорка» 11.00, «Бармен из «Золотого якоря» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 (узаткан) шактарда.

СЕНТЯБРЬ 29-та

«НАЙЫРАЛ»: «Тайны мадам Вонг» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Поездка на старом автомобиле» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Вспышка» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чудесная дубрава» 9.20, 13.20, «Репортаж из Хабаровского края» (Спецхроника) 10.40, «Джульбарс» 11.40, 15.00, «Научись танцевать» 16.40, 18.20, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Тихая застава» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

ТВ

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — В. Камышов (фортепиано) ойнаар. 9.25 — «Спортлотонуң» 39-ку тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аңчы-чоокчулар клуву». 12.35 — «Музыка киноскузу». 13.05 — «Көдээниң шагы». 14.05 — Бөгүн — Машина тудукчузунуң хүнү. 14.20 — «Көдээниң шагы». 15.05 — «Ералаш». Уругларның шоодуглуг киножурналы. 15.15 — «Идея негеттинип турар». Телекөрүкчүлерниң чагааларынга харылдар. 16.10 — Цирк артистериниң көргүзүү. (КУР). 17.30 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер: «Үш ышкынчы» чарыкчызы», «Спортландия». 19.20 — «Кино панорамазы». ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Баталов чорудар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бо шагның тоолдарын бээгаар...». Док. фильм. 22.35 — Медээлер. 22.40—23.45 — Опереттага ынактарга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «База катап ынакшыл дугайында». Уран-чечен фильм. 9.55 — Орус чугаа. 10.25 — Р. Шуман. № 2 симфониядан үзүндүлер. 11.05 — Украин телевидениезиниң программазы. 12.05 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 12.35 — «Эгидин бээриниң точказы». Арагалажкыннын болгаш алкоголизм-биле демисел дугайында. 13.35 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. С. И. Танеев. «Иоанн Дамаскин», А. К. Толстойнуң сөзүнге ниитиниң ырызынга болгаш оркестрге таарыштырган кантата. № 1 чогаал. 14.10 — «Истелгениң мергежээннери чорудуп тур». «Огуречтиг дузалакчы кадарчы». 2-ги серииязы. 15.40 — «Тео Адам чалап тур». ГДР-ниң телевидениезиниң концерт программазы. 16.30 — Делегей болгаш аныяктар. 17.05 — Москва. Консерваторияның Улуг залы. Е. Кисинниң концерттеринде. 19.00 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Ак аккый». 2-ги кезээ. 20.15 — «Чажыттар». Киножурнал. 20.25 — М. Таливиев. Үшкү симфония. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.55 — «Элдептиг улуг кижилер». Уран-чечен телефильм.

СЕНТЯБРЬ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Бут бөмбүүнүң тайылбыры. 9.20 — Уругларга фильм. «Зебраны оорлап апарганнар». 10.30 — «Аллегро». Фильм-балет. 11.10 — «Танывазы хереэженниң чуруу». Док. фильм. 11.40 — 11.45 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Практикага хынаттынган». «Суур келир үеже көрүп тур» деп док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.40 — «Вятскийниң хороводтары». Кировтан дамчыдылга. 16.15 — «Харыылаңар, горнистер!». 16.45 — Объектив. 17.25 — «Бистиң салым-чаяанывыс». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги серииязы. 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 — Арага шилези — амыдыралдың чегелдези. 19.25 — Бут бөмбүүнүң тайылбыры. 19.55 — «Калайлар эли». Төөгүнүң арыннары. Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Сцена көрүнчүү». Телетайылбыр. 22.50 — Орус ырның ниити ыры концерти. Таганрогтан дамчыдылга. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Белдир». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 3 класс. План, карта, компас. 8.55 — «ХХ вектиң пирамидалары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55 — «ВИС-А-ның дузалал бадык ажыл-агыйы». 10.05 — «АБВГДейка». 10.35; 11.35 — Төөгү. 5 класс. Уран чүүлдүң болгаш шажын чүдүлгезиниң тывылганы. 11.05 — Эртем болгаш амыдырал. 12.05 — Ниити биология. 9 класс. Чаңгыс дөөр алаада куштар болгаш араатаннар. 1-ги дамчыдылга. 12.35 — Башкыга — музыка кичээли. 1 класс. 2-ги дамчыдылга. 13.35—13.40 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Эдээдилер болгаш хоойлу». Дүүнгү сески класстылар дугайында дамчыдылга. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия товуу». Программада: Медээлер. «Дүжүт ажаалдазы». «Коммунист болгаш үе». «Пропагандистиң ындыры» 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Вал угбай чугаалап бээр...». 20.15 — Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35—23.00 — Хөглүг бот кижилер». Уран-чечен фильм. (КУР).

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ШЫН Редакцияның адрези:
667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 3-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24 2-23-54, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.
Чагыг № 3369.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—0822.